

SUSMANIN SOSYOLOJİSİ

İmdat DEMİR – Filozof KIRPI

ÖZET

Susmanın Sosyolojisi, sessizliği yalnız konuşmama hâli olarak değil, toplumun ahlâkî, politik ve kültürel yapısını açığa çıkaran güçlü bir gösterge olarak ele alır. Metin, susmanın bazen hikmet, edep, merhamet ve mahremiyeti koruma biçimi olabileceğini; fakat çoğu zaman korku, çıkar, itaât, yorgunluk, örtbas ve suç ortaklığına dönüşebileceğini tartışır. Ailede susma, çocuğun sorusunu bastıran ilk pedagojik rejim olarak görünür; evde öğrenilen sessizlik, ileride yurttaşın kamusal korkusuna dönüşür. Devlet, din ve otorite karşısındaki susma ise “başına iş açma” terbiyesi, kutsalın yanlış kullanımı ve kurumsal sadakat bahanesiyle derinleşir. Akademi, medya ve bürokrasi hakikati açık yasaklarla değil, kavram sisleri, gürültü, yayın politikası, dosya dili ve prosedürlerle susturur. Yoksulun, kadının ve çocuğun sessizliği, toplumun en ağır vicdan sınavıdır; çünkü burada suskunluk rıza değil, çoğu zaman mahcubiyet, korku ve korunmasızlıktır. Metin, susmanın ahlâkını “sessizlik kimi koruyor, hangi sonucu üretiyor?” soruları üzerinden kurar. Heterobilim Okulu ve Praksiyom açısından susma da bir eylemdir; niyet değil, sonuç belirleyicidir. Sessizlik zayıfı koruyorsa hikmet olabilir; güçlüyü akılıyor, mağduru yalnız bırakıyor ve hakikati gömüyorsa artık vicdan değil, çürümenin terbiyeli dilidir.

SESSİZLİK MASUM DEĞİLDİR: SUSMANIN SOSYOLOJİSİ

Susmak, çoğu zaman masum bir geri çekilme gibi görünür; insan konuşmaz, mesele büyümmez, ortalık karışmaz, sofraya dağılmaz, makam kızmaz, aile gerilmez, komşu duymasın diye kapı yavaşça kapanır. Fakat toplumların karanlık mahzenlerinde en çok biriken şey bazen çığlık değil, suskunluktur. Konuşulmayan haksızlık, adı konulmayan korku, üstü örtülen utanç, çocuğun boğazında düğümlenen soru, kadının yüzünde donan bakış, memurun dosya kapağına sıkıştırdığı vicdan, akademisyenin dipnota sakladığı cesaret, yurttaşın “bana dokunmayan yılan” diye büyüttüğü ahlâkî çöl; bütün bunlar susmanın toplumsal anatomisini oluşturur. Susmak yalnız sesin kesilmesi değildir; bazen hakikatin dolaşımdan çekilmesi, adaletin yalnız bırakılması, kötülüğün rahat nefes almasıdır.

İnsan susabilir. Her insan susar. Bazen yarayı büyütmemek için, bazen nefsinin dizginlemek için, bazen karşındakini incitmemek için, bazen sözün artık hakikati taşımadığı yerde susmak gerekir. Susma, kimi zaman ahlâkın ince terbiyesidir. Bir cenaze evinde susarsın, çünkü acının önünde laf kalabalığı ayıptır. Bir çocuğun uykusunda susarsın, çünkü hayatın en temiz hâli gürültüyle yarananmasın istersin. Sevdiğin insanın kırılmasını gördüğünde susarsın, çünkü bazı cümleler doğru olsa bile merhametsizdir. Fakat başka bir susma vardır ki, orada sessizlik artık incelik değil, korkunun ve çıkarın kamuflijıdır. Mazlumun yanında susmak, güçlünün sofrasında sessiz kalmak, haksızlığı görüp “bana ne” diyerek içeri çekilmek, artık nezaket değil, çürümenin medeni kıyafetidir.

Bu yüzden “susmak” tek bir davranış değildir; toplumsal bağlama göre anlam değiştiren bir göstergedir. Kimin sustuğu, kimin karşısında sustuğu, hangi bedelden kaçtığı, hangi haksızlığı görünmez kıldığı, hangi hayatı yalnız bıraktığı sorulmadan susmanın ahlâkı anlaşılabilir. Aynı sessizlik bir yerde bilgelik, başka bir yerde korkaklık, bir yerde edep, başka bir yerde suç ortaklığı olabilir. Mesele sesin çıkıp çıkmaması değildir; mesele sessizliğin hangi sonucu ürettiğidir. Bir baba evde çocuğunun sorusuna

tahammül edemediği için susma dayatıyorsa, orada aile terbiyesi değil, küçük ölçekli iktidar laboratuvarı vardır. Bir öğretmen okulda haksızlığı görüp susuyorsa, orada müfredat değil, omurga sınavı vardır. Bir akademisyen hakikati bildiği hâlde unvanını korumak için susuyorsa, orada bilgi değil, kariyerin mumyalanmış cesedi vardır.

Toplumlar yalnız konuştukları şeylerle değil, konuşmadıkları şeylerle de kurulur. Hangi acının adı anılmaz, hangi suç aile içinde saklanır, hangi yolsuzluk “herkes yapıyor” diye normalleştirilir, hangi çocuk “ayıp” kelimesiyle susturulur, hangi kadın “yuva yıkılmasın” diye yalnız bırakılır, hangi genç “başına iş açma” terbiyesiyle kamusal cesarettten uzaklaştırılır; işte bir toplumun gerçek sosyolojisi burada görünür. Meclis tutanakları, resmî raporlar, televizyon tartışmaları, akademik makaleler çoğu zaman yüzeydeki sesleri kaydeder; oysa toplumun derin metni, mutfakta yarım kalan cümlede, okul koridorunda yutulan itirazda, adliye kapısında içe çekilen öfkede, cenaze evinde herkesin bildiği ama kimsenin söylemediği hakikatte yazılır.

Susmanın sosyolojisi, bu yüzden önce şunu sorar: Sessizlik kime hizmet ediyor? Zayıfı mı koruyor, güçlüyü mü akılıyor? Yarayı mı sarıyor, çürümeyi mi örtüyor? Bir insan bazen konuşarak zulmeder, doğru; ama bazen susarak da zulmün lojistiğini sağlar. Çünkü kötülük her zaman bağırarak gelmez; çoğu zaman etrafındaki insanların suskunluğuyla kendine yol açar. Zalim tek başına güçlü değildir, onu güçlü yapan şey, etrafında oluşan korku halkasıdır. Bu halka bazen memur sessizliğidir, bazen komşu sessizliği, bazen akraba sessizliği, bazen parti sessizliği, bazen cemaat sessizliği, bazen akademi sessizliği. Kötülük, insan sesinin geri çekildiği yerde rahatça kurumlaşır.

Heterobilim Okulu açısından susma, niyetin süslü perdesi arkasına saklanamaz. “Ben kötü niyetli değildim”, “ben karışmak istemedim”, “ben sadece sessiz kaldım” gibi cümleler ahlâkî muhasebeden kaçamaz. Praksiyom, davranışı yalnız iç niyetle değil, ürettiği sonuçla da tartar. Suskunluğun sonunda bir çocuk daha korkmuşsa, bir kadın daha yalnız

kalmışsa, bir işçi daha ezilmişse, bir yoksul daha görünmez olmuşsa, bir hakikat daha karartılmışsa, o suskunluk artık pasiflik değildir; toplumsal sonuç üretmiş bir eylemdir. İnsan bazen eliyle vurmaz, diliyle de vurmaz; sadece susar ve o susma bir kapıyı kilitler, bir dosyayı kapatır, bir hayatı karanlıkta bırakır.

Modern toplumun en kurnaz yanı, susmayı çoğu zaman makul göstermesidir. "Tarafsız kal", "işine bak", "ortamı germe", "siyasete bulaşma", "aile meselesi", "kurumu yıpratma", "büyük resmi gör", "şimdi zamanı değil" gibi cümleler, bazen sağduyu değil, ahlâkî sedasyon aracıdır. İnsanı uyutur, vicdanı pamuklara sarar, hakikati bekleme odasına alır. O bekleme odasında yıllar geçer; çocuk büyür, kadın yaşlanır, yoksul göçer, hakikat sararır, dosya kapanır, suçlular emekli olur, tanıklar susmayı karakter zanneder. Sonra bir toplum kendine bakar ve "biz ne ara böyle olduk?" diye sorar. Cevap basittir: Bağırarak değil, çoğu zaman susarak böyle olduk.

Fakat burada ucuz bir konuşma romantizmine de düşmemek gerekir. Her konuşan cesur değildir. Her bağırın hakikatin yanında değildir. Gürültü de susmanın başka biçimi olabilir. İnsan bazen çok konuşarak asıl meseleyi susturur. Ekranlarda bağırın kalabalıklar, sosyal medyada köpüren öfke, toplantılarda uzayan boş cümleler, aile sofralarında gerçeğin etrafında dönüp duran laf cambazlığı; bunlar da sessizliğin maskeli hâlleridir. Çünkü mesele ses çıkarmak değil, hakikate temas etmektir. Hakikate değmeyen söz, gürültülü susmadır. Vicdan taşımayan konuşma, seslendirilmiş kaçıştır.

Bu yazının yürümek istediği yer tam da burasıdır: Susmayı tek başına yüceltmeden, konuşmayı otomatik erdem saymadan, sessizliğin toplumsal dolaşımını açmak. Ailede susma ile devlette susma aynı değildir ama birbirini besler. Çocuğun sorusunu bastıran ev, ileride yurttaşın itirazını bastıran siyasî iklime insan yetiştirir. Akademideki korkak susma, medyadaki gürültülü susmayla birleştiğinde toplum hakikati hem duyamaz hem de duyduğunu zanneder. Dinde edep adıyla kurulan sessizlik, haksızlığı örttüğünde takvâyı değil, otoriteyi besler. Yoksulun susması rıza değil, çoğu zaman yorgunluktur. Kadının susması çoğu zaman

ahlâk değil, kuşatılmışlıktır. Yaşlının susması bazen bilgelik değil, terk edilmişliktir.

Susmanın sosyolojisi bize şunu gösterir: Sessizlik boşluk değildir, içinde korku, çıkar, edep, merhamet, ihanet, hikmet, yorgunluk, utanç ve hesap taşır. İnsan konuşmadığında ortadan kaybolmaz; aksine, konuşmadığı şeyin sorumluluğunu bedeninde taşır. Bir toplumun vicdanı yalnız meydanlarda atılan sloganlarla değil, mutfakta, okulda, camide, mahkemede, üniversitede, sokakta ve evin en küçük odasında kimin neye sustuğuyla ölçülür. Çünkü bazen tarih, en yüksek sesi çıkaranları değil, en kritik anda susanları kaydeder.

Filozof Kirpi: "Susmak bazen hikmettir; ama haksızlığın önünde susan dil, vicdanın mezar taşına dönüşür."

AİLEDE SUSMA: TERBİYE, KORKU VE ÇOCUĞUN BASTIRILAN SORUSU

5

Aile, insanın ilk dili öğrendiği yer olduğu kadar, ilk susmayı da öğrendiği yerdir. Çocuk daha harfleri düzgün çıkaramadan evin görünmez yasalarını sezmeye başlar: Hangi ses babanın kaşını kaldırır, hangi soru annenin yüzünü soldurur, hangi cümle sofranın havasını değiştirir, hangi merak "ayıp" diye geri püskürtülür, hangi itiraz "büyüklerin yanında konuşulmaz" duvarına çarpar. Aile denen o sıcak ve kutsal zannedilen mekân, kimi zaman insanın ilk sığınağıdır, kimi zaman ilk küçük karakolu. Sevgiyle korku aynı odada büyürse, çocuk hangisinin gerçek olduğunu anlamakta zorlanır. Bir yanda çorbanın buharı, yıkanmış çamaşır kokusu, akşam ezanı, okul çantası, ödev defteri vardır; öte yanda bastırılmış cümleler, yutulmuş ağlamalar, yarım bırakılmış itirazlar, kapı arkasına saklanan utançlar. Ev, insanın sesiyle kurulur; fakat bazı evlerde asıl düzen, sesle değil, sesin yasaklanmasıyla ayakta tutulur.

"Terbiye" kelimesi burada çok tehlikeli bir eşikte durur. Terbiye, insanın diline ölçü, davranışına incelik, öfkesine sınır koyabilir; böyle olduğunda kıymetlidir. Çocuk her aklına geleni hoyratça söylemesin, başkasının

acısına basmasın, sofrada nezaketi öğrensin, yaşlıya kaba davranmasın, sözü kesmesin, dinlemeyi bilsin; bunlar insanî bir terbiyenin parçalarıdır. Fakat terbiye, çocuğun sorusunu boğmaya başladığında artık incelik değil, küçük çaplı bir iktidar tekniğine dönüşür. Çocuğun “neden?” sorusu evde huzursuzluk çıkarıyorsa, o evde sorun çocukta değil, yetişkinlerin kırılğan otoritesindedir. Çünkü sahici otorite soru karşısında paniğe kapılmaz. Kırılğan otorite ise her soruyu isyan, her merakı saygısızlık, her itirazı nankörlük zanneder.

Türkiye’de aile içi susmanın en yaygın cümlelerinden biri şudur: “Büyüklerin yanında konuşulmaz.” Bu cümle bazı durumlarda çocuğa dinlemeyi öğretir, doğru; fakat çoğu zaman büyüklerin hesap vermeme ayrıcalığını korur. Çocuk sofrada bir adaletsizliği fark eder, soru sorar, susturulur. Evde birine haksızlık yapılır, çocuk görür, susturulur. Akrabalardan biri kaba davranır, çocuk rahatsız olur, susturulur. Çünkü evin kutsal barışı çoğu zaman hakikatten daha kıymetli görülür. Aile huzuru denilen şeyin altına bazen küçük küçük korkular döşenir. Çocuk, hakikati söylemenin evi dağıtabileceğini sanarak büyür. Sonra büyüyünce işyerinde susar, okulda susar, devlette susar, haksızlık karşısında susar. Çocukken sofraya bozulmasın diye susturulan insan, yetişkin olduğunda düzen bozulmasın diye susar.

Ailede susma yalnız çocukla ilgili değildir; kadınların, yaşlıların, yoksul akrabaların, eve ekonomik olarak bağımlı olanların susması da bu düzenin parçasıdır. Bazı evlerde baba konuşur, diğerleri hava durumuna göre nefes alır. Bazı evlerde anne her şeyi bilir ama söylemez; çünkü söylediğinde evin yükü daha da ağırlaşacaktır. Bazı evlerde dede ya da nine susar; çünkü yaşlılık, fikrin değil bakım ihtiyacının hatırlandığı bir köşeye itilmiştir. Bazı evlerde kız çocukları daha erken susmayı öğrenir; erkek çocukları ise çoğu zaman seslerinin zaten doğal hak olduğunu sanarak büyür. Böylece aile yalnız birey yetiştirmez, ileride topluma dağılacak bir ses hiyerarşisi üretir. Kim konuşabilir, kim susmalıdır, kimin öfkesi meşru, kimin kırgınlığı abartıdır, kimin sözü aileyi temsil eder, kimin sözü aileyi utandırır; bunlar evin içinde öğrenilir.

Burada “el âlem ne der” cümlesi, aile sosyolojisinin karanlık mührüdür. El âlem, çoğu zaman gerçek bir topluluk bile değildir; hayalî bir mahkemedir. Bu mahkemenin hâkimi yoktur ama herkes ondan korkar. Çocuk bir şeyi anlatmak ister, “el âlem duymasın” denir. Kadın şiddeti söylemek ister, “aile içinde kalmalı” denir. Genç başka bir hayat seçmek ister, “millete rezil oluruz” denir. Böylece aile, dışarıdaki muhtemel bakışı içerideki hakikatten daha önemli sayar. İnsan kendi evinde hakikatle değil, başkalarının hayalî gözüyle yaşamaya başlar. El âlem denilen o sisli kalabalık, evin ortasına görünmez bir polis gibi yerleşir. Herkes ona göre oturur, ona göre susar, ona göre gülümser, ona göre acısını saklar. Rezillik korkusu, çoğu zaman zulmün üstüne örtülen en temiz ütülü çarşaftır.

Ailede susmanın en ağır sonucu, çocuğun içindeki soru damarını kurutmasıdır. Çocuk soru sorduğunda yalnız bilgi istemez; dünyaya güvenip güvenemeyeceğini de yoklar. “Bana cevap verilecek mi, yoksa sesim tehlike mi sayılacak?” diye bakar. Eğer her soru azar, alay, küçümseme ya da geçiştirmeye karşılırsa, çocuk merakını saklamayı öğrenir. Merak saklanınca zihin yavaş yavaş korkaklaşır. Bu korkaklık yalnız okul başarısını etkilemez; ileride insanın ahlâkî cesaretini de zedeler. Çünkü soru sormayı kaybeden çocuk, haksızlık karşısında da dili titreyen bir yetişkine dönüşebilir. Bir toplumda yurttaş cesaretinin kökü, çoğu zaman çocukken evde aldığı cevabın niteliğinde gizlidir. Başını kaldırıp soru soran çocuk, ileride başını kaldırıp itiraz edebilen insana dönüşür; başı sürekli indirilen çocuk ise bazen bütün ömrünü başkalarının gölgesinde geçirir.

Aile içindeki susma rejimi, çoğu zaman sevgiyle meşrulaştırılır. “Biz senin iyiliğin için söylüyoruz”, “seni korumak için susturuyoruz”, “dışarıda zarar görme diye böyle yapıyoruz.” Bu cümlelerde bazen gerçek bir kaygı vardır; hayat zalimdir, dış dünya kırııcıdır, çocuk korunmak ister. Fakat koruma ile boğma arasındaki çizgi kalındır, onu görmemek için epey çıkar gerekir. Çocuğu kötülükten korumak başka şeydir, onu kendi korkularımızın bodrumunda büyütme başka şey. Bir gence ölçü öğretmek başka şeydir, onun ruhuna sürekli utanç enjekte etmek başka şey. Bir aile çocuğu hayata

hazırlamalıdır; hayattan saklamamalıdır. Aksi hâlde ev, yuva olmaktan çıkar, kadife kaplı bir kafese dönüşür. Kuş sıcak kalır ama uçmayı unuttur.

Ailede susma, erkeklik terbiyesiyle de yakından ilişkilidir. Erkek çocuklarına çoğu zaman “ağlama”, “zayıf görünme”, “sus ve güçlü ol” denir. Bu susma, dışarıdan dayanıklılık gibi görünür; içeride ise duygusal felç üretir. Kırıldığını söyleyemeyen erkek, öfkesini dil zanneder. Üzüntüsünü konuşamayan erkek, sertliği karakter sanır. Korkusunu itiraf edemeyen erkek, başkalarını korkutarak kendini sağlam tutmaya çalışır. Böylece aile, erkek çocuğunu yalnız iktidara değil, yalnızlığa da hazırlar. Duygularını konuşamayan insan, sevdiği kişiye de kendine de yabancılaşır. Suskun erkeklik, toplumun en pahalı miraslarından biridir; bedelini kadınlar, çocuklar, dostluklar, evler ve sokaklar öder.

Kız çocuklarının susması ise başka bir karanlık taşır. Onlara çoğu zaman daha erken yaşta bedenlerini, seslerini, kahkahalarını, yürüyüşlerini, itirazlarını denetlemeleri öğretilir. “Çok gülme”, “yüksek sesle konuşma”, “cevap verme”, “idare et”, “yuvanı düşün”, “sabret.” Bu cümleler ilk bakışta aile öğüdü gibi durur; fakat çoğu zaman kadınların toplumsal hayatta daha baştan kısılmış bir sesle var olmasına yol açar. Kadın susunca aile korunmuş gibi görünür; aslında evin duvarına görünmez bir çatlak atılmıştır. Çünkü susan insan yok olmaz, içeride birikir. Biriken şey de ya hastalık olur, ya öfke, ya soğuma, ya kopuş. Kadının susmasını ahlâk sanan evler, bir gün kendi sessizliklerinin enkazında oturur.

Bu yüzden ailede hakiki terbiye, çocuğa ve ev halkına susmayı öğretmekle değil, doğru zamanda doğru sözü taşıyacak bir ahlâk kazandırmakla mümkündür. Dinlemek, bastırmak değildir. Saygı, korku değildir. Edep, hakikati gömmek değildir. Aile, herkesin bağırdığı bir pazar yerine dönüşmemelidir; fakat herkesin sustuğu bir mezarlığa da dönüşmemelidir. Evde konuşma hakkı, yaşa, cinsiyete, paraya, unvana, fiziksel güce göre değil, insan olmanın haysiyetine göre dağılmalıdır. Çocuğun sorusu evin huzurunu bozuyorsa, belki de o huzur zaten sahte bir huzurdur. Kadının itirazı aileyi dağıtıyorsa, belki de o aile zaten adaletle değil, bastırmayla

ayakta duruyordur. Yaşlının sözü yük sayılıyorsa, o ev hafızasını çöpe atıyordur.

Heterobilim Okulu açısından aile, yalnız özel alan değildir; toplumun ilk etik laboratuvarıdır. Orada üretilen susma, yalnız evin içinde kalmaz. Evde korkuyla terbiyelenen çocuk, okulda itaatkâr öğrenciye, işyerinde sessiz çalışana, sandıkta yorgun yurttaşa, mahkemede çekingen tanığa, sokakta başını çeviren insana dönüşebilir. Aile içindeki suskunluk küçük görünür ama toplumsal sonucu büyüktür. Çünkü toplum, önce evlerde prova edilir. Evde soru yasaksa, ülkede düşünce zayıflar. Evde itiraz ayıpsa, kamusal hayatta adalet gecikir. Evde hakikat “aman tadımız kaçmasın” diye erteleniyorsa, toplum da çürümesini nezaket sanmaya başlar.

Aile, insanın sesini boğmadan ona ölçü verebildiği zaman yuvadır. Çocuğun sorusunu düşman değil emanet bildiği zaman yuvadır. Kadının itirazını tehdit değil hakikat kabul ettiği zaman yuvadır. Yaşlının sözünü yük değil hafıza saydığı zaman yuvadır. Aksi hâlde aile, güzel perdeler, temiz tabaklar, ütülü gömlekler ve bayram fotoğrafları içinde saklanan küçük bir suskunluk rejimine dönüşür. Dışarıdan bakınca her şey yerli yerindedir; içeride ise bir çocuk defterine yazamadığı soruyu saklar, bir kadın mutfakta kendi cümlesini yutar, bir baba sertliğinin altında ağlamayı unuttur, bir yaşlı pencereden sokağa bakıp artık kimsenin kendisini gerçekten dinlemediğini anlar.

Filozof Kirpi: “Çocuğun sorusunu susturan ev, geleceğin vicdanını daha kundaktayken boğar.”

DEVLET, DİN VE OTORİTE KARŞISINDA SUSMA

Devlet karşısında susmak, çoğu zaman bireysel korkaklık diye okunur, fakat mesele bu kadar basit değildir; insanın dilini yalnız kendi cesaretsizliği değil, tarihsel hafıza, geçim kaygısı, ceza ihtimali, bürokratik yıldırma, fişlenme korkusu, aileyi koruma telaşı ve “başına iş açma” terbiyesi de tutar. Devlet, yalnız kanun çıkarıcı, vergi alan, ceza kesen, kimlik veren, mühür

basan bir aygıt değildir; gündelik hayatın içine sinen bir bakış, bir ihtimal, bir gölge, bir “aman dikkat” duygusudur. İnsan bazen devleti karakolda değil, babasının uyarısında, annesinin endişesinde, öğretmenin fısıltısında, komşunun “fazla konuşma” bakışında hisseder. Bu yüzden politik susma, meydanda başlamaz; evde, okulda, devlet dairesinde, dilekçe masasında, memur odasında, sınav salonunda, askerde, camide, kurum koridorunda yavaş yavaş öğrenilir. Yurttaş, yalnız haklarını değil, hangi haklarını kullanırsa başının derde girebileceğini de öğrenir; işte susmanın devletle kurduğu karanlık pedagojinin başladığı yer burasıdır.

“Devlet baba” imgesi, ilk bakışta koruyucu bir sıcaklık taşır; fakat babalıkla devlet birleştiğinde yurttaş çoğu zaman çocuklaştırılır. Çocuklaştırılan yurttaş, hakkını talep ederken bile mahcup olur. Dilekçe verirken sesini kısar, kapıdan girerken omzunu indirir, memurun yüzüne bakarak konuşur, “rahatsız ettim” der, hakkını isterken lütuf diline kayar. Bürokrasi burada sadece işlem yapmaz; insana haddini bildirir. Sıra numarası, mühür, imza, eksik evrak, soğuk cam bölme, bekleme salonu, güvenlik görevlisinin bakışı, dosyanın kaybolma ihtimali, “bugün git yarın gel” cümlesi; bunlar yurttaşın dilini terbiye eden küçük araçlardır. Devlet doğrudan “sus” demese bile, bazen öyle bir atmosfer kurar ki insan zaten fazla konuşmanın pahalıya patlayacağını hisseder. Susma, burada emir değil, iklimdir.

Devlet karşısındaki susmanın en güçlü dayanaklarından biri “başına iş açma” cümlesidir. Bu cümle Türkiye’de yalnız bir öğüt değil, kuşaklar arası aktarılan siyasal travmanın halk dilindeki özetidir. Bir baba oğluna söyler, bir anne kızına fısıldar, bir öğretmen öğrencisine ima eder, bir memur meslektaşını uyarır: “Başına iş açma.” Bu cümlenin içinde darbelerin tortusu, mahkeme kapılarının soğukluğu, sürgünlerin, fişlemelerin, işten atılmaların, karakol sorgularının, linçlerin, dedikoduların, mahalle baskısının, kayırmacılığın ve cezasızlığın uzun gölgesi vardır. İnsanlar bazen haklı oldukları için değil, haklı olmanın bedelini ödeyemeyecekleri için susar. Yoksulun susması burada daha da ağırdır; çünkü özgürlük, karnı tok olanın ağzında daha kolay dolaşır. Kirasını zor ödeyen, çocuğunun okul

masrafını düşünen, işini kaybetmekten korkan insan, adalet duygusuyla geçim korkusu arasında sıkışır. Bu sıkışmayı görmeden “neden konuşmuyorsunuz?” demek, ahlâkî kibirdir. Fakat bu sıkışmayı görmek, susmayı temize çekmek anlamına da gelmez; sadece susmanın toplumsal maliyetini doğru teşhis eder.

Devlet karşısındaki susma, kurumların içindeki insanlarda daha keskin görünür. Memur bazen yanlış emri görür ama susar. Öğretmen okulda adaletsizliği fark eder ama susar. Polis hukukun sınırında dolaşan bir işlemi hisseder ama susar. Hâkim dosyanın gölgesini sezer ama susar. Akademisyen üniversitenin çürümesini bilir ama susar. Belediye çalışanı ihalenin kötü kokusunu alır ama susar. Gazeteci haberi görür ama susar. Herkes kendi susmasına bir gerekçe bulur: Ailem var, borcum var, çocuklarım var, emekliliğim var, kadrom var, davam var, yalnız kalırım, kimse arkamda durmaz, zaten değişmez. Bu gerekçelerin bir kısmı gerçektir, hatta acıdır. Fakat suskunluklar birleştiğinde, bireysel savunma mekanizması toplumsal çürümeye dönüşür. Herkes kendini kurtarmaya çalışırken, ortak hayatın omurgası sessizce kırılır.

Din karşısında susma daha karmaşık, daha ince, daha tehlikeli bir alandır; çünkü burada sessizlik yalnız korkuyla değil, kutsalla, edep duygusuyla, huşûyla, günah endişesiyle ve toplumsal saygı kodlarıyla iç içe geçer. İnsan bazen ibadetin derinliğinde susar; bu susma sahicidir. Dua ederken, cenazede, seccadenin kıyısında, gecenin karanlığında, bir çocuğun masum yüzüne bakarken susmak, insanın kendini aşan bir hakikatin önünde haddini bilmesidir. Bu susma kalbi inceltir, dili temizler, insanı kibirden korur. Fakat başka bir dînî susma vardır; orada insan haksızlığı gördüğü hâlde “fitne çıkmasın” diye susar, kötülüğü “kader” diye adlandırır, otoritenin zulmünü “imtihan” diye estetize eder, din adına konuşan kişinin yanlışını sorgulamayı “saygısızlık” sanır. İşte burada huşû ile itaat, edep ile korku, takvâ ile teslimiyet birbirine karıştırılır. Dinin içindeki sahici sessizlik, insanı Allah karşısında derinleştirir; otoritenin ürettiği sahte sessizlik ise insanı güç sahipleri karşısında küçültür.

Dînî otorite karşısında susmanın en büyük tehlikesi, sorunun günah gibi gösterilmesidir. Çocuk “neden?” diye sorar, genç “bu adil mi?” diye sorar, kadın “bu yorum beni neden eziyor?” diye sorar, yoksul “kamu malı neden talan ediliyor?” diye sorar, vicdan sahibi insan “dindarlık neden güçlünün sofrasında bu kadar rahat?” diye sorar; fakat soru hemen şüphe, edepsizlik, isyan, fitne, modernlik, bozulma ya da imansızlık kelimeleriyle bastırılır. Soru bastırıldığında din güçlenmez; sadece otoritenin etrafındaki konfor alanı korunur. Oysa sahici iman, korkak sorulardan değil, dürüst sorulardan beslenir. Kutsalı korumak adına insanın sesini boğan her düzen, sonunda kutsalı da iktidarın gölgesinde soldurur. Çünkü hakikatin soru istemediği yerde, hakikat değil iktidar vardır.

Dînî susmanın toplumsal sonucu ağırdır. Haksızlığa sabır denir, yoksulluğa kader denir, istismara “aileyi koruyalım” denir, liyakatsizliğe “bizden olsun” denir, israfa “hizmet” denir, eleştiriye “fitne” denir. Dil bozuldukça vicdan da bozular. İnsan kötülüğü yanlış adlandırmaya başladığında, ona karşı direnme gücünü de kaybeder. Takvâ, güç karşısında eğilmek değil, haksızlık karşısında iç muhasebeyi kaybetmemektir. Tevekkül, zulmün önünde hareketsiz kalmak değil, insanın elinden geleni yaptıktan sonra sonucu Allah’a bırakmasıdır. Sabır, kötülüğe alışmak değil, hakikat yolunda çürümek için diri kalmaktır. Edep, güçlü olanın kusurunu örtmek değil, zayıf olanın haysiyetini incitmeden hakikati söylemektir. Bunlar birbirinden ayrılmadığında dindarlık, vicdanı keskinleştirmek yerine toplumsal uyuşturucuya dönüşür.

Otorite yalnız devlette ve dinde bulunmaz; ailede, okulda, partide, cemaatte, şirkette, dernekte, akademide, medya kurumunda, hatta dost çevresinde bile kendi küçük tahtını kurar. Her otorite, kendisini doğal, gerekli ve tartışılmaz göstermeye çalışır. “Ben bilirim”, “büyükler karar verir”, “kurumun itibarı”, “dava zarar görmesin”, “hocayı üzmemelim”, “patron kızmasın”, “aile büyüğüdür”, “liderin bir bildiği vardır” gibi cümleler, otoritenin etrafında sessizlik duvarı örer. Otoriteyi tehlikeli kılan şey sadece gücü değildir; etrafındaki insanların onun adına kendilerini sansürlemesidir. En sağlam tahakküm, gardiyan sayısını azaltır; çünkü

herkes kendi içinde küçük bir gardiyan taşımaya başlar. İnsan artık dışarıdan susturulmaz, içeriden kendini susturur. Bu daha derin bir esarettir.

Heterobilim Okulu açısından devlet, din ve otorite karşısındaki susma niyetle değil, sonuçla tartılır. Bir insan “fitne çıkmasın” diye susmuş olabilir; ama suskunluğu zalimi güçlendirdiyse, bu cümle ahlâkî temize çıkarma belgesi olamaz. Bir memur “ailemi düşündüm” diye susmuş olabilir; ama suskunluğu kamusal hakkı zedelediye, bu susma toplumsal sonuç üretmiştir. Bir din adamı “toplumu germemek için” haksızlığa değinmemiş olabilir; ama onun sessizliği mazlumun yalnızlığını artırıdıysa, o sessizlik vaaz kürsüsünün gölgesinde büyüyen bir suç ortaklığına dönüşür. Praksiyom burada rahatsız edici soruyu sorar: Sustun, peki suskunluğun ne üretti? Kimi korudu, kimi ezdi, hangi çocuğun sorusunu yarım bıraktı, hangi kadının çığığını duvarın içinde boğdu, hangi yoksulun hakkını görünmez kıldı, hangi kurumun çürümesine zaman kazandırdı?

Devlet karşısında konuşmak cesaret ister; din adına kurulmuş otorite karşısında konuşmak daha da ağır bir cesaret ister; çünkü burada insan yalnız cezadan değil, dışlanmaktan, günahkâr ilan edilmekten, nankör sayılmaktan, yalnızlaştırılmaktan da korkar. Fakat toplumların haysiyeti, tam da bu zor eşiklerde ölçülür. Kolay zamanda herkes adalet sever, masrafsız hakikat herkese tatlı gelir, bedelsiz vicdan herkesin cebinde gezebilir. Zor olan, mühürlü kapının önünde, kalabalığın sessizleştiği anda, herkesin gözünü kaçırdığı yerde hakikatin küçük ama diri cümlesini kurabilmektir. Bazen bu cümle bağırarak söylenmez; bazen bir dilekçedir, bazen bir şahitliktir, bazen bir istifadır, bazen bir itiraz kaydıdır, bazen bir çocuğa verilen dürüst cevaptır, bazen de haksız sofradan kalkmaktır.

Konuşmak sadece ses çıkarmak değildir; bazen yer değiştirmektir, bazen ilişki kesmektir, bazen imza atmamak, bazen alkışlamamak, bazen gözünü kaçırmamaktır. Burada susmanın karşıtı yalnız konuşmak değil, sorumluluk almaktır. Çünkü bazı insanlar çok konuşur ama hiçbir bedel üstlenmez; bazıları az konuşur ama hayatıyla hakikatin yanında durur. Devlet, din ve

otorite karşısındaki susma meselesinde asıl ölçü budur: İnsan neyin bedelini üstleniyor? Sessizliğiyle neyi büyütüyor, sözüyle neyi koruyor?

Toplum, yalnız zalimlerin kötülüğüyle değil, iyi insanların hesaplı sessizliğiyle de çürür. Hatta çoğu zaman çürüme böyle daha rahat ilerler; çünkü kötülük kendisine muhalefet edecek insanların önce geçim korkusuyla, sonra saygı terbiyesiyle, sonra dînî gerekçelerle, sonra kurumsal sadakatle, en sonunda da yorgunlukla susacağını bilir. Bu yüzden susma, yalnız bireysel bir ahlâk meselesi değil, iktidarın en ucuz yakıtıdır. Ne polis maaşı ister, ne propaganda bütçesi, ne mahkeme kararı; sadece insanların kendi kendilerini susturmasına ihtiyaç duyar. Otorite için en kullanışlı yurttaş, her emri seven yurttaş değildir; ne zaman susacağını iyi öğrenmiş yurttaşdır.

Bir toplumda insanlar devletten korktuğu için susuyorsa hukuk zayıftır. İnsanlar din adına konuşanlardan korktuğu için susuyorsa iman kamusal cesaretini kaybetmiştir. İnsanlar aile büyüklerinden, patronlardan, liderlerden, hocalardan, kanaat önderlerinden korktuğu için susuyorsa orada saygı değil, haysiyet aşınması vardır. Saygı, insanın başını eğerek değil, hakikati incitmeden konuşmayı öğrenmesiyle doğar. Korku, saygının kılığına girdiğinde toplum uzun süre kendini kandırabilir; fakat çocuklar bunu sezer. Çocuk, evde, okulda, camide, devlet dairesinde büyüklerin hangi hakikatten kaçtığını görür. Ona “dürüst ol” denir, ama herkesin kritik yerde susması öğretilir. Bu çelişki, çocuğun ruhunda ilk büyük siyasal yarayı açar. Çünkü çocuk, kelimelere değil, yetişkinlerin bedel anındaki davranışına inanır.

Devlet, din ve otorite karşısında susmanın sosyolojisi, en sonunda bizi şu çıplak soruya getirir: İnsan ne zaman susarsa insan kalır, ne zaman susarsa insanlığından eksilir? Zulmün karşısında susmak, insanı hemen kötü yapmayabilir; ama o susma alışkanlık hâline geldiğinde vicdan kası zayıflar. Kullanılmayan kas nasıl incelirse, kullanılmayan vicdan da öyle incelir. İlk susuşta insan utanır, ikinci susuşta gerekçe bulur, üçüncü susuşta alışır, dördüncüde susmayı olgunluk zanneder. İşte tehlike burada başlar. Bir

toplumun ahlâkî felaketi, kötülüğe bir anda teslim olması değildir; kötülüğün karşısında susmayı makul, sonra gerekli, sonra erdemli sanmasıdır.

Filozof Kirpi: "Devletin gölgesinde, dinin perdesinde ve otoritenin sofrasında susan dil, sonunda kendi vicdanının tanıklığından da kaçır."

AKADEMİDE, MEDYADA VE BÜROKRASİDE HAKİKATİN SUSTURULMASI

Hakikat bazen kaba kuvvetle susturulmaz; daha zarif, daha medeni, daha protokollü usullerle dolaşımdan çıkarılır. Üniversitede kurul kararıyla, medyada yayın politikasıyla, bürokraside dosya usulüyle, kurumlarda "uygun zaman değil" terbiyesiyle, toplantılarda gündem dışı bırakılarak, raporlarda dili yumuşatılarak, ekranda başka bir gürültüyle örtülerek susturulur. Modern toplumun en büyük mahareti budur: Susturmayı sansür gibi göstermeden yapar. Kimse ağzına bant yapıştırılmaz, ama herkes hangi kelimeyi nerede söylemeyeceğini öğrenir. Kimse hakikati yasaklamaz, ama hakikatin maliyetini öyle yükseltir ki, insanlar onu kendi elleriyle rafa kaldırır. Böylece hakikat öldürülmez, beklemeye alınır; bekleme uzadıkça da toplum onun yokluğuna alışır.

Akademide susma, cehaletten daha tehlikeli bir hâl alabilir; çünkü cahil bilmediği için susar, akademisyen bildiği hâlde susarsa bilgi kendi ahlâkî omurgasını kaybeder. Üniversite, hakikatin bedelini göze alması gereken yerken, kariyerin güvenli merdivenine dönüştüğünde suskunluk kurumsallaşır. Hoca bilir ama yazmaz, araştırmacı görür ama dokunmaz, jüri hisseder ama konuşmaz, bölüm başkanı yanlışlığı sezer ama ilişki bozmak istemez, genç akademisyen dosyasını yakmamak için sessiz kalır. Böylece üniversite, düşüncenin meydanı olmaktan çıkar, ihtiyatlı insanların birbirine zarar vermeden yaşadığı steril bir koridora dönüşür. Koridor temizdir, cümleler düzgündür, kaynakçalar kabarıktır, fakat hakikat kapının dışında sigara içen yorgun bir işçi gibi bekler.

Akademik susmanın dili genellikle kaba değildir; hatta fazlasıyla kibar görünür. “Bu konu hassas”, “şimdi zamanı değil”, “metni biraz daha nötrleştirelim”, “kurumu yıpratmayalım”, “politik görünmeyelim”, “daha dengeli yazalım”, “ad vermeyelim”, “sert kaçmasın” gibi cümleler, çoğu zaman düşünceyi inceltmez, dişini söker. Elbette her metin bağırarak zorunda değildir, her akademik çalışma slogan atmaz, her kavram yumruk gibi inmez; fakat hakikatin keskinliği sürekli törpüleniyorsa, geriye yalnız düzgün cümleli bir korku kalır. Bilgi, risk taşımayı bıraktığında bilgi olmaktan çıkıp kariyer aksesuarına dönüşür. Makale yayımlanır, sempozyum yapılır, proje fonlanır, unvan alınır, fakat toplumun yarasına gerçek bir parmak değmez. Akademik en sessiz ihaneti burada başlar: Bilmek ama bedel ödememek.

Bu susmanın bir de unvan ekonomisi vardır. İnsan bazen düşüncesini değil, gelecekteki kadrosunu korur. Cümlenin başına “kanaatimizce” koyar, sonuna “daha fazla araştırma gerekir” ekler, en tehlikeli yeri dipnota sürgün eder, asıl iddiayı kavram sisine gömer. Hakikat, sayfa altında küçük puntolu yaşar. Çünkü akademik düzen çoğu zaman cesareti değil, uyumluluğu ödüllendirir. Herkes açıkça korkak değildir; kimi yalnız tedbirlidir, kimi yalnız yorulmuştur, kimi yalnız ailesini düşünür, kimi yalnız “bir gün daha güçlü olunca konuşurum” diye kendini avutur. Fakat o gün çoğu zaman gelmez. İnsan önce susarak güçlenmeyi bekler, sonra güçlenince suskunluğunu korumayı tercih eder. Çünkü susarak kazanılan mevki, konuşarak kaybedilebilir.

Medyada susma ise daha tuhaf, daha gürültülü, daha gösterişli bir biçim alır. Ekranlar konuşur, yorumcular bağırır, başlıklar yanıp söner, son dakika yazıları akar, stüdyoda herkes birbirinin sözünü keser; fakat bütün bu ses kalabalığı içinde hakikat yine de susmuş olabilir. Çünkü medya, yalnız haber vererek değil, neyi haber yapmadığıyla da toplumu biçimlendirir. Bazı acılar görünür olur, bazıları karanlıkta kalır. Bazı ölümler manşete çıkar, bazıları istatistiğe düşer. Bazı yolsuzluklar günlerce konuşulur, bazıları tek satırla geçer. Bazı çocukların yüzü ekrana gelir, bazı çocukların adı bile

anılmaz. Medyanın susması, sessizlikten ibaret değildir; bazen yanlış şeyi sürekli konuşturarak doğru şeyi görünmez kılma sanatıdır.

Gürültü, modern çağın en etkili susturma araçlarından biridir. Eskiden hakikati saklamak için kapatmak gerekirdi; şimdi üzerine yüzlerce ses bindirmek yetiyor. Bir konu açılır, hemen başka başlık devreye sokulur. Bir adaletsizlik görünür olur, ekrana magazin köpüğü yayılır. Bir ekonomik yara konuşulacakken hamaset yükselir. Bir kurumun çürümesi tartışılacakken kişisel polemikler dolaşıma sokulur. Halk, hakikatin kendisine değil, hakikatin etrafında üretilen gürültüye maruz kalır. Sonunda herkes bir şeyler duymuş olur ama kimse gerçeğe temas etmez. Bu, sesli bir afazidir; toplum konuşur gibi yapar, fakat kendi cümlesini kuramaz.

Medyadaki susmanın bir başka biçimi de vicdanın görüntüye dönüştürülmesidir. Acı ekrana gelir, fakat insanı harekete geçiren bir tanıklığa değil, tüketilen bir görüntüye çevrilir. Yoksulun mutfağı gösterilir, çocuğun ayakkabısı yakın plana alınır, annenin gözyaşı birkaç saniye dolaşır, sonra reklam girer. Böylece hakikat görünür olur ama etkisizleşir. Görmek, sorumluluğa dönüşmezse seyir kalır. Medya bazen tam da bunu yapar: Acıyı göstererek onu boşaltır. İnsan ekrana bakar, üzülür, öfkelenir, sonra çayını karıştırır. Hakikat, duygusal tüketim nesnesine dönüşür. Ağrı vardır, ama ahlâkî sonuç yoktur.

Bürokraside susma daha soğuk, daha kâğıt kokulu, daha usulîdir. Bürokrasi doğrudan bağırmasın; dosya ister, sıra verir, evrak eksiltir, mevzuat gösterir, komisyona havale eder, inceleme başlatır, cevap süresini bekletir, yazıyı üst makama gönderir, alt birimden görüş sorar. Bu işlemlerin hepsi tek başına meşru görünebilir; fakat bir araya geldiğinde hakikati boğan bir labirent kurulabilir. Yurttaşın derdi, dosya numarasına dönüşür. Haksızlık, işlem basamağı olur. İtiraz, dilekçe formatına sıkıştırılır. İnsan, kendi acısını anlatmak isterken "eklerinizi tamamlayınız" cümlesiyle karşılaşır. Bürokratik susma, insan sesini evrak diline çevirerek etkisizleştirir.

Bürokratin susması çoğu zaman açık kötülükten değil, kurumsal konfordan doğar. "Ben talimatı uyguladım", "mevzuat böyle", "benim yetkim yok", "üst

yazı bekliyoruz”, “kurul karar verecek”, “sistem izin vermiyor” gibi cümleler, kişisel sorumluluğu dağıtır. Herkes küçük bir parçadan sorumlu olduğunu söyler, fakat toplamda büyük bir haksızlık üretilir. Bu, modern kurumların en eski numarasıdır: Sorumluluğu o kadar çok parçaya böler ki, kimsenin elinde tam suç kalmaz. Oysa haksızlık sonuçta birinin hayatına bütün olarak iner. Dosya parçalıdır, acı bütün. Kurum parçalıdır, mağduriyet bütün. İmza parçalıdır, sonuç bütün. Heterobilim Okulu’nun rahatsız edici sorusu tam burada duyulur: İşlem doğru olabilir, peki hayat ne oldu?

Akademi, medya ve bürokrasi arasındaki bağ bu yüzden önemlidir. Akademi hakikati kavramsal olarak inceltir ama cesaret göstermeden bırakırsa, medya hakikati görüntüye çevirip tüketirse, bürokrasi hakikati evrak labirentine sokarsa, toplumun ortak vicdanı nefessiz kalır. Bu üç alan birbirinden bağımsız değildir. Akademi susunca medya sığılaşır. Medya sığılaşınca bürokratik çürüme görünmezleşir. Bürokrasi görünmezleşince akademi onu çalışmaya değer bir konu gibi bile görmeyebilir. Böylece hakikat üç ayrı odada ayrı ayrı boğulur; biri kavramla, biri ekranla, biri evrakla.

Burada asıl tehlike, bu susmaların ahlâkî felaket gibi değil, meslekî normal gibi sunulmasıdır. Akademisyen “ben bilim insanıyım, taraf olmam” der; gazeteci “yayın politikası böyle” der; bürokrat “ben kanuna bakarım” der. Bu cümlelerin her birinde haklı bir parça bulunabilir. Bilim insanı elbette propaganda memuru değildir, gazetecinin kurum çizgisi vardır, bürokrat keyfî davranamaz. Fakat bütün bu meslekî gerekçeler, hakikatin üstünü örtmeye başladığında artık savunma değil, kaçış üretir. Tarafsızlık, güçlü ile zayıf arasındaki farkı silmeye yarıyorsa tarafsızlık değildir. Yayın politikası, halkın bilme hakkını kesiyorsa gazetecilik değildir. Mevzuat, insan haysiyetini çiğneyen bir sonuç üretiyorsa çıplak prosedür ahlâkî sığınak olamaz.

Akademideki susmanın toplumsal bedeli derindir; çünkü üniversite susunca toplumun düşünce kası zayıflar. Üniversite, yalnız bilgi aktaran bir kurum değildir; neyin soru yapılabileceğini, hangi iddianın meşru

sayılacağını, hangi kavramın dolaşıma gireceğini belirleyen bir zihinsel iklim üretir. Eğer üniversite riskli soruları dışarıda bırakırsa, toplumun kelime hazinesi de fakirleşir. İnsan adaletsizliği hisseder ama adını koyamaz. Çürümeyi görür ama kavramlaştırılmaz. Kendi yorgunluğunu yaşar ama onu toplumsal bir meseleye çeviremez. Akademi, işte bu yüzden susarak yalnız kendini korumaz; halkın düşünme imkânını da daraltır.

Medyadaki susmanın bedeli ise kamusal dikkatin çürümesidir. Halk, sürekli uyarılır ama doğru şeye odaklanamaz. Her gün yeni bir öfke, yeni bir skandal, yeni bir polemik, yeni bir suçlama, yeni bir dramatik görüntü dolaşıma girer. Bu hız, hafızayı öldürür. Dün neye öfkeli olduğunu hatırlamayan toplum, yarın neye direnmesi gerektiğini de bilemez. Medyanın gürültülü susması, toplumu yalnız bilgisiz bırakmaz; dikkatsiz bırakır. Dikkatsiz toplum, hakikati görse bile tutamaz. Elinden kayar. Bugünün ekranı, çoğu zaman hafızanın mezarlığı gibi çalışır; her görüntü bir öncekini gömer.

Bürokrasideki susmanın bedeli ise adaletin zamana yayılıp etkisizleştirilmesidir. Bir haksızlık hemen çözülmez, incelemeye alınır. İnceleme uzar, mağdur yorulur. Mağdur yorulur, talebinden vazgeçer. Talebinden vazgeçer, kurum rahatlar. Kurum rahatlar, düzen aynı kalır. Böylece bürokrasi bazen açık ret yerine yorgunluk üretir. Yorgunluk, en ucuz inkâr biçimidir. İnsan mahkemeye, dilekçeye, müracaata, itiraza, kurula, komisyona, üst makama koşarken kendi sesini kaybeder. Sonunda haklı olup olmadığını değil, dayanıp dayanamayacağını düşünmeye başlar. Bürokratik susma, yurttaşı hak arayan özne olmaktan çıkarıp bekleyen bedene dönüştürür.

Bütün bu alanlarda çocuk yine merkezî bir göstergedir. Akademi susarsa, çocuğun okulda ne öğrendiği fakirleşir. Medya susarsa, çocuk hangi dünyanın içine doğduğunu yalan görüntülerle öğrenir. Bürokrasi susarsa, çocuğun hakkı dosya raflarında bekler. Bir toplumun kurumları susarken en büyük bedeli çocuklar öder; çünkü onlar henüz kendi adlarına

konuşamazlar. Onların güvenliği, eğitimi, sağlığı, oyunu, sorusu, uykusu, geleceği yetişkinlerin cesaretine emanet edilir. Yetişkinler bu emaneti meslekî konfor, kurumsal korku, yayın politikası, prosedür ve unvan hesabıyla harcadığında, çocuk sessizce yaralanır. Çocuğun yarası manşet olmayabilir, rapora girmeyebilir, kurul gündemine alınmayabilir; fakat toplumun geleceğinde koyu bir iz bırakır.

Heterobilim Okulu açısından akademi, medya ve bürokrasi yalnız meslek alanları değil, hakikatin toplumsal dolaşım damarlarıdır. Bu damarlar tıkanır, toplumun etik metabolizması bozulur. Bilgi hayata değmez, haber sorumluluk üretmez, evrak adalete ulaşmaz. Praksiyom burada şu soruyu öne çıkarır: Üretilen bilgi, yapılan yayın, yürütülen işlem hangi hayatı güçlendirdi, hangi hayatı zayıflattı? Bir makale toplumun yarasına temas etmiyorsa, bir haber acıyı seyirlik malzemeye çeviriyorsa, bir resmî işlem insan haysiyetini korumuyorsa, orada teknik başarı ahlâkî başarısızlığı gizleyemez. Heterobilim Okulu için mesele yalnız doğru cümle kurmak değildir; doğru cümlenin hayatta neye dönüştüğünü görmektir.

20

Bu yüzden hakikatin susturulması her zaman karanlık odalarda planlanan büyük komplolarla gerçekleşmez. Çoğu zaman küçük korkular, küçük çıkarlar, küçük konforlar, küçük ertelemeler, küçük sansürler, küçük dil oyunları birleşir. Bir akademisyen bir cümleyi çıkarır, bir editör bir başlığı yumuşatır, bir bürokrat bir dosyayı bekletir, bir yönetici “şimdi gerek yok” der, bir uzman “rapora yazmayalım” diye fısıldar, bir gazeteci “bu haberi girmeyelim” kararına uyar. Her şey küçük görünür. Fakat küçük susmalar birikince büyük bir toplumsal sessizlik oluşur. Bu sessizlik, ülkelerin üstüne sis gibi çöker. İnsanlar konuşur, kurumlar çalışır, ekranlar yanar, dosyalar dolaşır, diplomalar verilir; ama hakikat bir türlü toplumun ciğerine temiz hava gibi giremez.

Akademide, medyada ve bürokraside hakikatin susturulması, yalnız meslek ahlâkî meselesi değildir; bir toplumun kendini bilme kapasitesinin çökmesidir. Kendini bilmeyen toplum, kendini düzeltemez. Kendini düzeltemeyen toplum, aynı hataları kader sanır. Kader sandığı şey çoğu

zaman örgütlü suskunluktur. Bu suskunluk kırılmadan bilgi cesaret kazanmaz, haber tanıklığa dönüşmez, bürokrasi adalete açılmaz. Hakikat, masaya konmadığında masanın üstündeki bütün dosyalar eksiktir. İnsan konuşmadığında yalnız cümle eksilmez; toplumun geleceğinden bir parça kopar.

Filozof Kirpi: "Akademi sustuğunda bilgi korkaklaşır, medya sustuğunda halk körleşir, bürokrasi sustuğunda adalet evrak raflarında nefessiz kalır."

YOKSULLUĞUN, KADININ VE ÇOCUĞUN SESSİZLİĞİ

Yoksulluk çoğu zaman bağırılmaz; çünkü açlık önce insanın sesini inceltir. Boş pazar filesiyle eve dönen annenin, elektrik faturasını mutfak masasının köşesine ters çeviren babanın, çocuğuna "bu ay olmaz" derken gözünü kaçıran insanın, kirayı geciktirdiği için ev sahibinin telefonuna bakamayan kiracının, işten atılmamak için haksızlığa gülümseyen işçinin sessizliği, yalnız bireysel mahcubiyet değildir; toplumun sınıfsal vicdan haritasıdır. Yoksul insan çoğu zaman susar, çünkü konuşacak gücü kalmamıştır. Beden yorulmuştur, zihin borçla dolmuştur, gelecek daralmıştır, umut taksitlendirilmiştir. Söz, bazen insanın boğazına değil cebine takılır. Karnı tok olanın ahlâk dersi kolaydır; fakat pazarın sonunda ezilmiş domatesleri seçen insanın susması, karakter meselesi değil, hayatın ağır baskısıdır.

Yoksulluğun sessizliği rıza değildir. Bu ayırım çok önemlidir. Bir insan bağırıyorsa razı olduğu için susuyor sanmak, sınıfsal körlüğün en kaba biçimidir. Yoksul bazen itiraz etmek ister ama işini kaybetmekten korkar. Bazen hakkını aramak ister ama avukat masrafını, yol parasını, kaybedeceği günü düşünür. Bazen marketteki fiyatlara bakar, içinden öfkelenir, sonra çocuğunun yanında kendini tutar. Bazen hastane koridorunda sıra beklerken haksızlığa uğrar ama kavga çıkarırsa daha da kötü muamele göreceğini bilir. Yoksulun suskunluğu çoğu zaman hesaplı bir korku değil, hayatta kalma taktiğidir. Fakat bu taktik, toplumsal ölçekte

düşünüldüğünde, adaletsizliğin en elverişli iklimlerinden birini üretir. Çünkü yoksulun sesi kısıldığında, zenginliğin kibri rahatlar.

Yoksul insan yalnız parasız bırakılmaz; çoğu zaman utanmaya da zorlanır. Yoksulluğun en ağır şiddeti, cebin boşalmasından önce haysiyetin çizilmesidir. Yardım kuyruğunda bekleyen insanın yüzünde, borç isteyen akrabanın sesinde, çocuğunun okul gezisine para veremeyen babanın bakışında, pazarlık yaparken küçülen annenin elinde bu çizik görünür. Toplum, yoksulluğu ekonomik bir sonuç olarak değil, kişisel başarısızlık gibi gösterdiğinde yoksul daha da susar. “Çalışsaydı”, “tutunsaydı”, “idare etseydi”, “ayağını yorganına göre uzatsaydı” gibi cümleler, yoksulluğun yapısal nedenlerini örtüp yükü yoksulun omzuna bırakır. Böylece insan yalnız geçinemediği için değil, geçinememekten utandırıldığı için de konuşamaz hâle gelir.

Yoksulluğun sessizliği evin içinde daha keskin duyulur. Çocuk ayakkabısının yırtıldığını söylemez, çünkü babasının yüzünü bilir. Anne kendi ihtiyacını erteleyip sofraya ekmek koyar, sonra kimse görmeden mutfağın loş köşesinde çayını soğutur. Baba eve geç gelir, çünkü eli boş dönmenin ağırlığı kapı eşiğinde çoğalır. Evdeki sessizlik, televizyonun sesiyle örtülür. Haberler akar, diziler oynar, reklamlar parlak mutfaklar gösterir, çocuk reklamdaki oyuncağa bakar, anne kanal değiştirir. Yoksulluk bazen böyle susar: Bir kanal değiştirme hareketinde, yarım ekmeği üçe bölme becerisinde, çocuğun isteğini duymamış gibi yapma acısında. Bu suskunluk edebî bir süs değildir; toplumun en çıplak hakikatidir.

Kadının sessizliği, yoksulluğun sessizliğiyle çoğu zaman iç içe geçer. Kadın yalnız cinsiyetinden dolayı değil, ekonomik bağımlılık, aile baskısı, mahalle gözü, namus dili, çocukların geleceği, boşanma korkusu, yalnız bırakılma endişesi ve toplumsal yargı nedeniyle de susar. “Yuvanı bozma”, “çocukların için sabret”, “erkektir yapar”, “aile içinde kalmalı”, “her evde olur”, “biraz idare et” gibi cümleler, kadının etrafına görünmez bir duvar örer. Bu duvar taşla değil, öğütle yapılır. İçinde şefkat taklidi vardır, fakat sonucu çoğu zaman

esarettir. Kadına sabır diye öğretilen şey, bazen haksızlığın ev içi yönetmeliğidir.

Kadının susması toplum tarafından çoğu zaman erdem gibi süslenir. “Fedakâr kadın”, “cevakâr anne”, “evini ayakta tutan kadın”, “sabırlı eş” gibi ifadeler, kimi zaman gerçek bir emeği anlatır; fakat kimi zaman kadının yutmak zorunda bırakıldığı hayatı kutsallaştırır. Kadın konuştuğunda düzen bozulacaksa, o düzen zaten kadının susması üzerine kurulmuştur. Kadın itiraz ettiğinde aile yıkılacaksa, o aile adaletle değil, bastırılmış cümlelerle ayakta duruyordur. Kadının sesi tehdit değildir; evin gerçek taşıyıcı kolonunu test eden ahlâkî bir ölçüdür. O ses duyulmadığında ev ayakta kalmış gibi görünür, fakat içeriden çürümeye başlar.

Kadınların sessizliği yalnız ev içi şiddetle sınırlı değildir. İşyerinde de kadın çoğu zaman konuşmadan önce iki kere düşünmek zorunda kalır. Sert konuşsa “hırçın”, hakkını istese “problemlî”, sınır çizse “uyumsuz”, fazla başarılı olsa “tehlikeli”, sessiz kalsa “zayıf” sayılır. Kadının dili, sürekli denetime açık bir alandır. Erkekte özgüven sayılan tavır, kadında kibir gibi okunabilir. Erkekte kararlılık sayılan söz, kadında saygısızlık gibi damgalanabilir. Bu çifte ölçü, kadının sesini yalnız kısmakla kalmaz, onu kendi sesinden de şüphe ettirir. İnsan kendi sesinden şüphe etmeye başladığında, dışarıdaki sansür içeriye taşınmış olur.

Çocuğun sessizliği ise bütün sessizliklerin en ağırıdır; çünkü çocuk çoğu zaman neye uğradığını bile tam adlandıramaz. Çocuk susar, çünkü büyüklerin dünyasında kelime bulamaz. Susar, çünkü inanılmayacağından korkar. Susar, çünkü suçun kendisinde olduğunu sanır. Susar, çünkü evdeki huzurun bozulmasından kendini sorumlu hisseder. Susar, çünkü ona “ayıp”, “sus”, “büyükler bilir”, “abartma”, “kimseye söyleme” denmiştir. Çocuğun susması, yalnız bir sesin kesilmesi değildir; güven duygusunun çatlamasıdır. Çocuk sustuğunda dünya güvenilir bir yer olmaktan uzaklaşır. O andan sonra çocuk yalnız olaydan değil, yetişkinlerin sessizliğinden de yaralanır.

Çocukların soruları toplumun en temiz ahlâk testidir. Çocuk “neden?” dediğinde, yalnız bilgi istemez; adaletin mümkün olup olmadığını yoklar. “Neden o çocuk aç?”, “neden öğretmen bağırdı?”, “neden babam kızınca herkes susuyor?”, “neden annem ağladı?”, “neden bu adam yalan söyledi?”, “neden fakiriz?”, “neden korkuyoruz?” Bu sorular, yetişkinlerin bütün sahte düzenini titretebilir. Çünkü çocuk henüz dilin diplomatik yalanlarını öğrenmemiştir. O, doğrudan görür. Bu yüzden otoriter aile, korkak okul, ikiyüzlü din dili, çürümüş siyaset ve sahte nezaket, çocuğun sorusundan korkar. Çocuk soru sorduğunda düzenin boyası dökülür.

Çocuğun susması okulda daha kurumsal bir biçim alır. Sınıfta soru sormaktan çekinen çocuk, yalnız utangaç olmayabilir; daha önce alay edilmiş, azarlanmış, küçük düşürülmüş, yanlış cevap verdiği için cezalandırılmış olabilir. Eğitim sistemi, çocuğun sesini bilgiye açmak yerine onu sınav, disiplin, not, sıra, sessizlik ve itaat üzerinden kurarsa, öğrenci düşünmeyi değil uyum sağlamayı öğrenir. Sınıfın sessizliği başarı göstergesi gibi görülebilir; fakat bazen o sessizlik, öğrenmenin değil korkunun düzenidir. Çocukların gözleri parlamıyorsa, soruları çoğalmıyorsa, sınıfta yalnız öğretmenin sesi dolaşıyorsa, orada eğitim değil, zihinsel hizaya sokma vardır.

Yoksul çocukların sessizliği daha da derindir. Onlar yalnız çocuk oldukları için değil, yoksul oldukları için de susarlar. Beslenme çantasının boşluğunu saklarlar. Ayakkabısının eskiliğini sıranın altına çekerler. Okul gezisine katılamayacaklarını söylememek için hasta taklidi yaparlar. Harçlık konuşulan yerde başlarını öne eğerler. Arkadaşlarının aldığı kitabı, oyuncacı, montu, çantayı görünce gülümser gibi yaparlar. Bu sessizlik, çocuk ruhunda erken bir sınıf bilinci değil, erken bir mahcubiyet üretir. Çocuk daha küçük yaşta kendi eksikliğini kişisel kusur sanmaya başlar. Oysa kusur onda değildir; kusur, çocukları bile gelir dağılımının sert cetveliyle hizaya sokan düzendedir.

Kadın, çocuk ve yoksul çoğu zaman aynı sessizlik coğrafyasında buluşur. Çünkü üçünün de sesi, güç düzeni tarafından kolayca ertelenebilir. Yoksula

“sonra”, kadına “sabret”, çocuğa “büyüyünce anlarsın” denir. Bu üç kelime, toplumun ertelenmiş vicdan sözlüğüdür. Sonra, sabret, büyüünce. Böylece hakikat sürekli geleceğe atılır. Fakat yoksulun bugünkü açlığı yarına ertelenmez. Kadının bugünkü yarası yarına ertelenmez. Çocuğun bugünkü korkusu yarına ertelenmez. Ertelenen şey adalet değil, adaleti istemeyenlerin konforudur. Güç sahipleri zaman kazanırken, kırılğan hayatlar zaman kaybeder.

Bu sessizliklerin içinde utanması gerekenler çoğu zaman utanmaz, utanmaması gerekenler susar. Yoksul utanır, oysa onu yoksullaştıran düzen utanmalıdır. Kadın utanır, oysa onu susturan şiddet ve ikiyüzlülük utanmalıdır. Çocuk utanır, oysa onu koruyamayan yetişkinler utanmalıdır. Utancın yanlış adrese gönderilmesi, toplumun en büyük ahlâkî bozukluklarından biridir. Haysiyet burada tersine çevrilir. Güçlü pişkinleşir, zayıf mahcup edilir. Böyle bir toplumda sessizlik, yalnız korkunun değil, yanlış dağıtılmış utancın da sonucudur.

25

Heterobilim Okulu açısından yoksulun, kadının ve çocuğun sessizliği pasif bir yokluk değildir; toplumsal sonuç üreten ağır bir göstergedir. Praksiyom, burada yine niyete değil sonuca bakar. Bir aile “ayıp olmasın” diye kadını susturmuş olabilir; sonuç kadının yalnızlığıysa, o susma ahlâkî değildir. Bir okul “disiplin olsun” diye çocuğun sesini kısmış olabilir; sonuç çocuğun merakının kırılmasıysa, o disiplin pedagojik değildir. Bir devlet “sosyal yardım yapıyoruz” diye yoksulu sıraya dizmiş olabilir; sonuç haysiyetin zedelenmesiysa, o yardım adalet değildir. Çünkü Heterobilim Okulu için mesele yalnız ne söylendiği değil, söylenenin ve söylenmeyenin hangi hayatı güçlendirdiği, hangi hayatı zayıflattığıdır.

Yoksulluğun sessizliği ekonominin, kadının sessizliği ailenin ve patriyarkanın, çocuğun sessizliği pedagojinin ve toplumsal vicdanın aynasıdır. Bu aynaya bakmadan hiçbir toplum kendini temiz göremez. Çünkü bir ülkede yoksul konuşamıyorsa, ekonomi yalnız rakam üretir. Kadın konuşamıyorsa, aile yalnız vitrin üretir. Çocuk konuşamıyorsa, eğitim yalnız diploma üretir. Rakam, vitrin ve diploma bir araya geldiğinde toplum

gelişmiş gibi görünebilir; fakat haysiyet yoksa o gelişme boş bir kabuktur. İnsan sesi yoksa kurumlar yalnız dekor olur.

Bu yüzden yoksulun, kadının ve çocuğun sesini duymak, merhamet gösterisi değil, adaletin ilk şartıdır. Onları konuşurmak da yetmez; sözlerinin sonuç üretmesini sağlamak gerekir. Yoksulun sözü bütçeye, kadının sözü hukuka, çocuğun sözü eğitime ve güvenliğe deşmelidir. Aksi hâlde dinlemek de bir tiyatroya dönüşür. Toplantılar yapılır, raporlar yazılır, kampanyalar düzenlenir, sloganlar atılır, fakat hayat değışmez. Hayatı değıştirmeyen duyarlılık, vicdanın sosyal medya filtresidir; güzel gösterir, iyileştirmez.

Toplumun gerçek kalitesi, en güçlülerin ne kadar rahat konuştuğıyla değil, en kırılganların ne kadar korkmadan konuşabildiğıyle ölçülür. Zengin zaten konuşur, makam sahibi zaten konuşur, erkek çoğı yerde zaten konuşur, yetişkin zaten konuşur, güçlü zaten konuşur. Mesele, yoksulun sözünün kesilmemesi, kadının itirazının cezalandırılmaması, çocuğun sorusunun alay edilmeden duyulmasıdır. Bir toplum, en zayıf sesin titremeden çıkabildiğı ölçüde adildir. Geri kalanı mimarîdir, tören dekorudur, kurum tabelasıdır.

Yoksulun, kadının ve çocuğun sessizliğı kırılmadan susmanın sosyolojisi tamamlanamaz. Çünkü sessizlik en çok onların bedeninde ağırlaşır. Yoksulun cebinde, kadının boğazında, çocuğun gözünde biriken suskunluk, toplumun geleceğine borç olarak yazılır. Bu borç ödenmezse, şehirler büyür ama insan küçülür. Okullar çoğalır ama soru azalır. Aileler korunur gibi görünür ama evlerin içi kararır. Devlet sosyal yardım dağıtır ama haysiyet üretmez. Oysa sahici toplum, en önce sesi kısılmış olanın yanında sınanır. Orada sınıfta kalmış bir medeniyetin başka yerde iftihar edecek pek az şeyi kalır.

Filozof Kirpi: "Yoksulun sesi cebinde, kadının sesi boğazında, çocuğun sesi gözünde kilitliyse, o toplum konuşmuyor, yalnız kendi çürümesini mırıldanıyordur."

SUSMANIN AHLÂKI: HİKMET İLE SUÇ ORTAKLIĞI ARASINDA

Susmanın ahlâkı, insanı en zor yerinden yakalar; çünkü susmak ne baştan erdemdir ne baştan kötülük. İnsan bazen konuşarak kendini kirletir, bazen susarak kendini korur; bazen konuşmak cesarettir, bazen gevezelik; bazen susmak hikmettir, bazen korkaklığın ütülenmiş gömleği. Bu yüzden susmayı tek bir ahlâkî sepete atmak yanlıştır. Sessizlik, bağlamla tartılır. Kimin sustuğu, kimin karşısında sustuğu, hangi bedelden kaçtığı, hangi yarayı büyütmediği, hangi haksızlığı görünmez kıldığı bilinmeden susma hakkında hüküm kurulamaz. İnsan bazen bir acının önünde susar, çünkü orada söz ağır gelir. Bazen bir öfkenin içinde susar, çünkü dilinin zehir saçacağını bilir. Bazen bir sır karşısında susar, çünkü başkasının haysiyetini korur. Fakat bazen de güçlü olanı kızdırmamak, sofrasını kaybetmemek, makamını korumak, kalabalıktan dışlanmamak, huzuru bozulmasını diye hakikati boğmak için susar. İşte susmanın ahlâkı, bu iki sessizlik arasındaki kanlı ince çizgide başlar.

Hikmetli susma, insanın kendi nefsinin dizginlediği yerdir. Her doğru her anda söylenmez; her hakikat aynı sertlikle dile gelmez; her acıya açıklama yetiştirmek gerekmez. Bazen susmak, karşındakinin yarasına basmamak için seçilen merhametli bir mesafedir. Bir yas evinde nutuk atılmaz. Bir çocuğun korkusuna büyük teorilerle saldırılmaz. Bir dostun kırılma anında haklılığın baltası sallanmaz. İnsan bazen doğruyu söyleyerek de zalimleşebilir; çünkü doğru, merhametsiz bir ağızda bıçak gibi çalışır. Bu yüzden susmanın sahici ahlâkı, hakikati inkâr etmek değil, hakikatin insana nasıl degeceğini tartmaktır. Söz, yalnız doğru olduğu için masum değildir; sözün zamanı, tonu, niyeti ve sonucu da ahlâkî muhasebeye dahildir.

Fakat hikmetli susma ile hesaplı susma birbirine karıştırıldığında çürüme başlar. Hesaplı susma, insanın kendini korumak için hakikati terk ettiği yerdir. Orada kişi çoğu zaman kendine güzel gerekçeler bulur: "Şimdi konuşsam zarar büyür", "zamanı değil", "kimse beni anlamaz", "ailem var", "düzen bozulur", "benim sözüm neyi değiştirir?" Bu cümlelerin bazıları

gerçek acılara dayanabilir; insanın kırılmasını, korkusunu, yalnızlığını küçümsemek insafsızlık olur. Fakat her gerekçe insanı temize çıkarmaz. Gerekçe, bazen vicdanın üstüne örtülen battaniyedir; sıcak tutar ama karanlıkta bırakır. İnsan kendi suskunluğunu sürekli gerekçelendiriyorsa, bir yerde kendine şunu sormalıdır: Ben hakikati mi koruyorum, konforumu mu?

Susmanın ahlâkında ilk ölçü şudur: Sessizlik kimi koruyor? Zayıfı mı, güçlüyü mü? Yaralıyı mı, yaralayanı mı? Mazlum mu, zalimin huzurunu mu? Bir insan başkasının mahremiyetini korumak için susuyorsa, bu susma haysiyet taşıyabilir. Fakat bir insan haksızlığı yapanın itibarını korumak için susuyorsa, orada sessizlik artık edep değildir. Aile içinde “ayıp olmasın” diye şiddetin üstü örtülüyorsa, o susma aileyi değil zulmü korur. Kurum içinde “dışarıya kötü görünmeyelim” diye yanlışlar saklanıyorsa, o susma kurumu değil çürümeyi korur. Dinde “fitne çıkmamasın” diye haksızlık konuşulmuyorsa, o susma imanı değil otoriteyi korur. Devlette “itibar zedelenmesin” diye suç saklanıyorsa, o susma kamu düzenini değil suç düzenini korur. Sessizlik güçlünün rahatına hizmet ettiğinde, adı ne olursa olsun ahlâkî değildir.

İkinci ölçü şudur: Susma hangi sonucu üretiyor? İnsan niyetine sığınabilir; “ben kötü olsun istemedim”, “ben sadece karışmadım”, “ben taraf olmadım” diyebilir. Fakat hayat niyetle değil, sonuçla da hesap sorar. Bir öğretmen sınıfta zorbalığı görüp sustuğunda, niyeti huzuru korumak olabilir; sonuç, zorbalığa uğrayan çocuğun yalnız kalmasıdır. Bir komşu evden gelen çığılığı duyup sustuğunda, niyeti başını belaya sokmamak olabilir; sonuç, şiddetin daha rahat sürmesidir. Bir akademisyen haksızlığı bilip susuyorsa, niyeti kariyerini korumak olabilir; sonuç, bilginin korkaklaşmasıdır. Bir gazeteci gerçeği görüp yazmıyorsa, niyeti ekmeğini kaybetmemek olabilir; sonuç, halkın karanlıkta bırakılmasıdır. Niyet insanı anlama imkânı verir, ama sonuçtan muaf tutmaz.

Üçüncü ölçü bedeldir. Ahlâk, bedelsizken kolaydır. Herkes masrafsız doğruları sever. Kimseyi kızdırmayan adalet, kimseyi rahatsız etmeyen

vicdan, kimsenin çıkarına dokunmayan hakikat pazarda bol bulunur. Zor olan, hakikatin bir bedel istediği yerde insanın ne yaptığıdır. Susmanın ahlâkı burada açığa çıkar. İnsan, bedel çıktığında susuyorsa ve bu susma bir başkasının bedelini artırıyor, kendi güvenliğini başkasının yarası üzerine kurmuş olur. Bir kurumda yanlışlığı gören kişi konuşmadığında belki işini korur, ama haksızlığa uğrayan kişi yalnız kalır. Bir ailede şiddeti gören akraba sustuğunda belki aile ilişkisi bozulmaz, ama şiddete uğrayanın dünyası biraz daha kapanır. İnsan her zaman kahraman olamaz; fakat kendi korkusunun bedelini başkasına ödettiğini görmeden de ahlâklı kalamaz.

Burada konuşmanın da ahlâkı vardır. Susmayı eleştirirken gevezeliği yüceltmek, başka bir çukura düşmektir. Her şeyi her yerde söyleyen insan da bazen hakikatin değil, kendi öfkesinin hizmetindedir. Konuşmak, başkasını ezmek, utandırmak, teşhir etmek, küçük düşürmek, yarayı kanatmak için kullanıldığında erdem olmaktan çıkar. Bazı insanlar cesur değil, sadece ölçsüzdür. Bazıları hakikat adına konuşur ama aslında intikam alır. Bazıları adalet dilini kullanır ama insanın haysiyetini parçalar. Bu yüzden susmanın karşıtı yalnız ses çıkarmak değildir; sorumlulukla konuşmaktır. Sorumlulukla konuşmak, hem hakikati terk etmemek hem insanı ezmemektir. Zor olan budur. Ucuz kahramanlık çoktur; ahlâklı söz daha nadirdir.

Susmanın ahlâkı, sır meselesinde daha da incelikler. Her saklanan şey suç değildir. İnsan bazen bir dostunun mahremiyetini korur, bir çocuğun utancını büyütmek için susar, bir ailenin yarasını teşhir etmez, bir hastanın bilgisini uluorta konuşmaz, birinin pişmanlığını pazara çıkarmaz. Bu susma değerlidir; çünkü güçsüz olanı korur. Fakat sır ile örtbas arasındaki fark unutulduğunda ahlâk bozulur. Sır, mahremiyeti korur; örtbas, suçu korur. Sır, zayıfın haysiyetini saklar; örtbas, güçlünün çıkarını saklar. Sır, yarayı kalabalığın hoyrat bakışından korur; örtbas, yaralayanın elini rahatlatır. Bir toplum bu ayrımı kaybettiğinde, en ağır kötülükler bile "aile sırrı", "kurum sırrı", "devlet sırrı", "cemaat sırrı" adıyla dolaşabilir. O zaman sır, mahremiyetin değil, çürümenin kasası olur.

Edeph de benzer biçimde çarpıtılabilir. Edeph, insanın sözünü temizlemesi, haddini bilmesi, başkasını incitmemesi, hakikati kaba saba bir taş gibi fırlatmamasıdır. Fakat edep, haksızlık karşısında dilin bağlanması değildir. Güçlü olanın ayıbını örtüp zayıf olanın acısını susmaya zorlayan şeye edep denemez. Edeph, hakikatin zarafetidir; hakikatin cenazesi değildir. Bir çocuk haksızlığa uğradığında “sus, büyükler konuşuyor” demek edep değildir. Bir kadın şiddeti anlatmak istediğinde “kol kırılır yen içinde kalır” demek edep değildir. Bir yoksul hakkını aradığında “nankörlük etme” demek edep değildir. Bunlar edep değil, terbiyeli zorbalıktır. Dili güzel, sonucu çirkindir.

Hikmet de aynı tehlikeye açıktır. Hikmet, insanın olayların derinliğini görmesi, acele hüküm vermemesi, nefsinin gürültüsüne kapılmaması, sözü zamana yayabilmesidir. Fakat hikmet adı altında sürekli erteleme üretiliyorsa, orada bilgelik değil, uyuşma vardır. “Bekleyelim”, “olgunlaşsın”, “zaman gösterecek”, “her şeyin bir vakti var” gibi cümleler bazen sahici bir ölçü taşır; bazen de korkunun entelektüel kostümüdür. Bazı insanlar hiçbir zaman konuşmaz; çünkü her zaman “henüz vakti değildir.” Oysa bazı hakikatlerin vakti bekledikçe geçer. Çocuk büyür, mağdur yorulur, delil kaybolur, suç kurumsallaşır, toplum alışır. Hikmet, zamanlamayı bilmektir; hakikati mezara kadar bekletmek değil.

Susmanın ahlâkı, insanın kendi içindeki korkuyla dürüstçe yüzleşmesini ister. Korkmak ayıp değildir. İnsan işini kaybetmekten, yalnız kalmaktan, dışlanmaktan, cezalandırılmaktan, ailesine zarar gelmesinden korkabilir. Bu korkular gerçektir. Fakat korkuyu ahlâk diye pazarlamak ayıptır. “Korktum” demek bazen “hikmetli davrandım” demekten daha dürüsttür. İnsan korkusunu kabul ettiğinde hâlâ iyileşme ihtimali vardır; korkusuna erdem adı verdiğinde vicdanın dili bozulur. Dürüst korku, sahte hikmetten daha temizdir. Çünkü dürüst korku kendini bilir; sahte hikmet başkasına da susmayı öğretir.

Toplumların susma kültürü genellikle küçük ödüller ve küçük cezalarla kurulur. Konuşan dışlanır, sustukça güvenilir sayılırsın. İtiraz eden huzursuz ilan edilir, uyum sağlayan olgun kabul edilir. Soru soran problemlili görünür,

susan makbul olur. Böylece ahlâkî cesaret yavaş yavaş toplumsal aykırılık gibi kodlanır. İnsanlar haklı olanı değil, rahat yaşatanı seçmeye başlar. Bu durum sadece politik alanı değil, dostluğu, aileyi, eğitimi, dini ve iş hayatını da bozar. Çünkü her yerde küçük bir iktidar vardır ve her küçük iktidar kendine sessiz insanlar ister. Susmanın ahlâkı tam da bu gündelik mikro iktidarlara görünür kılmalıdır. Büyük zalimlikler, küçük susmaların aritmetiğiyle büyür.

Dostlukta susmanın ahlâkı daha mahremdir. Dost bazen susar, çünkü insanın acısını dinler. Bazen susar, çünkü nasihat zamanı değildir. Bazen susar, çünkü dostunun kendi hakikatiyle yüzleşmesi için alan açar. Fakat dost, dostunun kötülüğünü, yanlışını, kibirini, haksızlığını görüp sürekli susuyorsa, bu sadakat değil, konforlu ihanettir. Dostluk, insanı sadece onaylayan bir minder değildir; gerektiğinde insanın yüzüne ayna tutan acı bir merhamettir. Her doğru pat diye söylenmez, ama hiç söylenmeyen doğru dostluğu çürütür. Dost, kalabalığın alkışladığı yerde uyarabilen kişidir. Susmanın burada ölçüsü yine aynıdır: Bu sessizlik dostu mu koruyor, dostun çürümesini mi?

Aşkta susma da hem merhamet hem kaçış olabilir. İnsan sevdiğini kırmamak için susabilir; bu inceliklerdir. Fakat ilişkide sürekli susmak, duyguyu değil korkuyu büyütür. Söylenmeyen kırgınlıklar birikir, biriken kırgınlıklar soğur, soğuyan şey gün gelir sevginin yerini alır. Bazı evlerde kavga yoktur, çünkü konuşma kalmamıştır. Sessizlik barış gibi görünür, aslında ilişkinin mezarlığıdır. İki insan birbirine bağırmadan da birbirinden uzaklaşabilir; hatta en ağır uzaklaşmalar bazen çok kibar sessizliklerle olur. Aşkın ahlâkı, her şeyi söylemek değil, söylenmesi gerekeni insana yakışır biçimde söyleyebilmektir.

Haksızlık karşısında susmanın en sinsi yanı, insanı yavaş yavaş kendine yabancılaştırmasıdır. İlk susuşta insanın içinde bir sızı olur. İkinci susuşta gerekçeler çoğalır. Üçüncü susuşta insan kendini daha az duyar. Dördüncü susuşta suskunluk karaktere benzemeye başlar. Bir süre sonra kişi artık kendini koruduğunu sanır, fakat aslında kendi içindeki tanığı susturmuştur.

İç tanık sustuğunda insan rahatlayabilir, fakat bu rahatlık çöl rahatlığıdır. Gürültü yoktur, su da yoktur. Vicdan kullanılmadıkça paslanır; paslanan vicdan da bir gün en açık haksızlığı bile normal karşılar. Ahlâkî felaket çoğu zaman böyle başlar: İnsan kötülüğü sevmez, sadece ona alışır.

Susmanın ahlâkında çocuk yine en keskin aynadır. Bir çocuk bir haksızlığı gördüğünde yetişkinlerin ne yaptığına bakar. Büyükler doğruyu biliyor ama susuyorsa, çocuk iki şey öğrenir: Hakikat söylenmemesi gereken tehlikeli bir şeydir; güçlü olanın karşısında ahlâk ertelenebilir. Bu öğrenme, kitaplardan daha derindir. Çocuk yetişkinlerin sözlerine değil, kritik andaki davranışlarına inanır. Ona “dürüst ol” denirken evde yalanlar örtülüyorsa, okulda adaletsizlik geçiştiriliyorsa, dinde soru bastırılıyorsa, devlette hak arayan küçültülüyorsa, çocuk ahlâkın cümlesini değil, suskunluğun pratiğini öğrenir. Bu yüzden susmanın ahlâkı yalnız bugünün meselesi değildir; gelecek kuşakların vicdan terbiyesidir.

Heterobilim Okulu açısından susmanın ahlâkı, soyut erdem tartışması olarak bırakılamaz. Praksiyom, her susmayı ürettiği sonuçla tartar. Sustun, ne oldu? Kimin hayatı güçlendi, kimin hayatı zayıfladı? Hangi yara büyümedi, hangi yara görünmez kaldı? Hangi çocuk korundu, hangi çocuk yalnız bırakıldı? Hangi hakikat incelikte taşındı, hangi hakikat korkuyla gömüldü? Bu sorular sorulmadan susmanın ahlâkı kurulamaz. Çünkü Heterobilim Okulu için ahlâk, insanın içindeki güzel niyetin vitrin süsü değil, hayatın içinde ürettiği sonuçların hesabıdır. Sessizlik de bu hesaptan kaçamaz.

Bu noktada insanın kendine karşı dürüst olması gerekir. Bazı susmalarımız hikmettir, bazıları korkudur, bazıları yorgunluktur, bazıları çıkar, bazıları merhamet, bazıları da açık suç ortaklığıdır. İnsan hepsine aynı adı verirse kendini kandırır. Her susmayı “edep” diye süsleyen toplum, sonunda zulmü bile kibarlaştırır. Her konuşmayı “fitne” diye bastıran düzen, adaleti mezara koyar. Her itirazı “saygısızlık” sayan aile, çocuklarından haysiyetli yurttaş bekleyemez. Her eleştiriye “kuruma zarar” sayan kurum, kendi çürümesini

sadakat diye büyütür. Her hakikat anını “şimdi sırası değil” diye erteleyen insan, bir gün kendi vicdanının cenazesine geç kalır.

Susmanın ahlâkı, kolay bir formül vermez; çünkü hayat kolay değildir. Bazen susmak gerekir, bazen konuşmak; bazen beklemek gerekir, bazen hemen müdahale etmek; bazen sözü yumuşatmak gerekir, bazen cümlelerin dikenini saklamamak. Fakat bütün bu karmaşa içinde bir ölçü kaybolmamalıdır: Susma zayıfı koruyorsa, mahremiyeti incitmeden hakikati taşıyorsa, nefsin hoyratlığını dizginliyorsa, orada hikmet olabilir. Susma güçlüyü akıyor, haksızlığı örtüyor, korkuyu erdem diye pazarlıyor, mağduru yalnız bırakıyor, çocuğun sorusunu boğuyor, kadının sesini kesiyor, yoksulun hakkını görünmez kılıyorsa, orada hikmet yoktur; orada sessizliğin kibarlaştırılmış suçu vardır.

Sonunda mesele insanın diliyle vicdanı arasındaki bağıdır. Dil bazen susar, ama vicdan susmamalıdır. Vicdan susmuşsa konuşmanın da anlamı azalır. Vicdan diri kaldığında ise susma bile bazen sorumluluk taşıyabilir; insan bekler, ölçer, korur, doğru anı seçer, fakat hakikati terk etmez. Ahlâklı susma, hakikati öldürmeyen susmadır. Ahlâksız susma, hakikati diri diri gömen susmadır. Aradaki farkı anlamayan toplum, nezaketle korkaklığı, hikmetle çıkarı, edep ile itaatı, sabırla uyuşmayı birbirine karıştırır. Ondan sonra her yer sessizleşir; evler, okullar, kurumlar, meydanlar, camiler, üniversiteler, dostluklar. Sadece içten içe bir çürüme sesi kalır, onu da duymamak için herkes biraz daha susar.

Filozof Kirpi: “Hikmet, hakikati incitmeden taşır; suç ortaklığı ise hakikati güçlülerin sofrasında sessizce boğar.”

HETEROBİLİM OKULU'NDA SUSMANIN PRAKSİYOMU: SESSİZLİK DE EYLEMDİR

Heterobilim Okulu açısından susma, boşluk değildir; insanın hiçbir şey yapmadığını sandığı yerde bile hayatın içine sonuç bırakan bir eylem biçimidir. Klasik ahlâk çoğu zaman niyete bakarak insanı rahatlatır:

“Kötülük istemedim”, “kimseye zarar vermek istemedim”, “ben sadece karışmadım.” Fakat hayat, yalnız niyetle işlemez. Bir insanın susması, bir çocuğun yalnız kalmasına, bir kadının daha fazla kuşatılmasına, bir yoksulun hakkını arayamamasına, bir kurumun çürümesine, bir hakikatin görünmezleşmesine yol açıyorsa, o susma artık pasif bir hâl değildir. Sessizlik, bazen görünmeyen imzadır. İnsan konuşmadığında da dünyaya bir şey yapar; kimi zaman bir yarayı büyütmez, kimi zaman bir zulmün yolunu açar.

Praksiyom burada susmayı, soyut ahlâkın steril odasından çıkarıp hayatın kirli, sıcak, acıtan zeminine indirir. Mesele yalnız “Sustun mu, konuştun mu?” değildir. Mesele şudur: Sustun, peki ne oldu? Bu susma hangi ilişkiyi korudu, hangi haksızlığı örttü, hangi hayatı güçlendirdi, hangi hayatı zayıflattı? Kimi rahat ettirdi, kimi biraz daha karanlıkta bıraktı? Heterobilim Okulu’nun rahatsız edici yanı buradadır; insanı kendi güzel niyetlerinin gölgesinde saklanmaya bırakmaz. Çünkü iyi niyet bazen dünyanın en ucuz bahanesidir. İnsan iyi niyetle susabilir, fakat sonuç kötüyse, ahlâkî muhasebe orada bitmez, tam tersine orada başlar.

Praksiyom, praksis ile aksiyonu sıradan bir kelime oyunu gibi birleştirmez; hayatın içinde sonuç üreten bütün davranışları, hatta davranmama hâllerini bile sorumluluk ağına dahil eder. Bir ağın içinde yaşıyorsak, hiçbir susma tamamen kişisel değildir. Ailede susan baba, yalnız kendi iç dünyasını yönetmez; çocuğun hakikatle kuracağı ilişkiyi de biçimlendirir. Okulda susan öğretmen, yalnız sınıfın huzurunu korumaz; öğrencinin adalet duygusunu da terbiye eder ya da sakatlar. Kurumda susan memur, yalnız kendi dosyasını güvene almaz; kamu hakkının kaderine de dokunur. Camide susan hatip, yalnız vaazın tonunu seçmez; cemaatin vicdanını da uyutur ya da diriltir. Bu yüzden susma, ağsal bir davranıştır. Düğüm sessiz kalır, fakat ağ etkilenir.

Modern insan, susmayı çoğu zaman özel alan sanır. “Ben karışmadım” derken kendini tarafsız zanneder. Oysa tarafsızlık, güç dengelerinin eşit olduğu yerde anlamlıdır. Güçlü ile zayıf karşı karşıyayken tarafsız kalan kişi,

çoğu zaman güçlünün kurduğu düzeni olduğu gibi bırakır. Bir çocukla yetişkin, işçiyle patron, kadınla şiddet uygulayan erkek, yoksulla kurum, yurttaşla devlet, öğrenciyle hoca, mağdurla güçlü fail aynı zeminde durmaz. Bu eşitsizlik görülmeden kurulan tarafsızlık, adalet değil konfor üretir. Heterobilim Okulu burada şunu söyler: Eşitsiz bir sahnede sessizlik, çoğu zaman mevcut gücün devamına hizmet eder. Tarafsızlığın en kibar hilesi budur.

Susmanın praksiyomu, insanı yalnız “suç işledin mi?” sorusuyla değil, “hangi sonucu mümkün kıldın?” sorusuyla karşı karşıya bırakır. Bir apartmanda komşu şiddet sesini duyup susuyorsa, belki hukuken doğrudan fail değildir; fakat şiddetin devam edebileceği bir sessizlik iklimine katkı vermiştir. Bir akademisyen sahte bir çalışmayı fark edip susuyorsa, belki yalanı o yazmamıştır; fakat bilginin kirlenmesine alan açmıştır. Bir gazeteci gerçeği görüp yazmıyorsa, belki yalan haber üretmemiştir; fakat halkın doğruyu bilme imkânını zayıflatmıştır. Bir bürokrat yanlış işlemi fark edip imza atmasa bile ses çıkarmıyorsa, belki tek başına bütün sistemi kurmamıştır; fakat haksızlığın akışını durdurmamıştır. Praksiyom, insanı bu ara bölgelerde yakalar. Çünkü çürüme çoğu zaman açık kötülükle değil, bu ara bölgelerdeki sessiz onaylarla büyür.

Bu bakış, insanı sürekli suçlamak için değil, sorumluluğun yerini doğru görmek için gereklidir. Herkesten her anda kahramanlık beklemek çocukça bir ahlâkçılıktır. İnsan korkar, yorulur, yalnız kalır, geçim derdine düşer, ailesini düşünür, bedel ödeyemeyeceğini hisseder. Bunlar küçümsenecek şeyler değildir. Heterobilim Okulu, insan kırılğanlığını yok sayan kaba bir kahramanlık vaazı vermez. Fakat kırılğanlığı anlamak başka, onu ahlâkî dokunulmazlık zırhına çevirmek başkadır. İnsan “korktum” diyebilir; bu dürüsttür. “Korktum ama buna hikmet dedim” dediğinde dil bozular. Korku gerçek olabilir, fakat korkunun hakikati susturduğu yerde sonuç yine hesap ister.

Susmanın praksiyomu, ahlâkı niyet merkezli bir iç rahatlama olmaktan çıkarır, ilişki ve sonuç merkezli bir muhasebeye dönüştürür. Bu muhasebe

rahatsız edicidir; çünkü insana yalnız kendi kalbini değil, kendi suskunluğunun başkasının hayatında açtığı izi de gösterir. Bir aile büyüğü “ben evin huzurunu korudum” diyebilir; peki bu huzur kimin susmasıyla kuruldu? Bir yönetici “kurumu yıpratmadım” diyebilir; peki kurumun itibarı kimin hakkının üstüne örtüldü? Bir din adamı “fitne çıkmasını dedim” diyebilir; peki fitneden korunurken hangi haksızlık güçlendi? Bir öğretmen “sınıf düzenini sağladım” diyebilir; peki düzen sağlanırken hangi çocuğun merakı kırıldı? Praksiyom, bu soruları sevmez görünenlerin maskesini indirir. Çünkü ahlâk, güzel kelimelerin değil, hayat üzerindeki etkilerin toplamıdır.

Heterobilim Okulu’nda susma, üç düzeyde okunabilir: koruyan susma, kaçan susma, çürüten susma. Koruyan susma, mahremiyeti ve haysiyeti incitmeyen, insanı kalabalığın hoyratlığından saklayan, sözün yarayı büyüteceği yerde ölçüyü bilen susmadır. Kaçan susma, insanın korkusunu kabul etmeden, konforunu bozmak istemeden geri çekildiği susmadır. Çürüten susma ise haksızlığı örten, güçlüye zaman kazandıran, mağduru yalnız bırakan, kurumu temize çıkaran, suçun etrafına edep, sadakat, itibar, kader, sabır, tarafsızlık gibi güzel kelimelerden perde ören susmadır. İlkinde hikmet olabilir, ikincisinde insan zaafı vardır, üçüncüsünde ahlâkî felaket başlar.

Bu ayırım yapılmadan susma hakkında konuşmak, insanı ya gereksizce suçlar ya da gereksizce aklar. Oysa insan ne tamamen melek ne tamamen canavardır; çoğu zaman ikisinin arasındaki yorgun eşikte yaşar. Praksiyom bu eşiği romantikleştirmez. “Ben ne yaptım ki?” diyen kişiye, “Yapmadığın şey ne üretti?” diye sorar. Bu soru bıçak gibi keskindir. Çünkü modern toplumlarda kötülüğün büyük kısmı doğrudan emir veren canavarlarla değil, “ben sadece işimi yaptım”, “ben sadece sustum”, “ben sadece karışmadım” diyen sıradan insanlar aracılığıyla süreklilik kazanır. Bu sıradanlık, kötülüğü daha az tehlikeli yapmaz; tam tersine onu gündelik hayatın içine daha rahat yerleştirir.

Sessizlik de eylemdir, çünkü toplumsal dünya yalnız yapılanlarla değil, yapılmayanlarla da şekillenir. Bir yangında su taşımamak, yangını başlatmakla aynı şey olmayabilir; fakat yangının büyümesine katkı verebilir. Bir çocuğa cevap vermemek, ona vurmak değildir; fakat onun dünyaya güvenini zayıflatabilir. Bir kadının ılığını duymamış gibi yapmak, şiddeti uygulamak değildir; fakat şiddetin yalnızlığını derinleştirir. Bir yoksulun hakkını savunmamak, onu yoksullaştıran sistemi tek başına kurmak değildir; fakat o sistemin rahat işlemesine katkı verir. Praksiyom, bu ince ama ağır sorumluluk alanlarını görünür kılar. Çünkü hayat, yalnız failin elinden değil, seyircinin gözünden de yaralanır.

Bu noktada Heterobilim Okulu'nun "bilgi neye dönüştü?" sorusu susmaya da uygulanır: Sessizlik neye dönüştü? Merhamete mi, korkuya mı, örtbasa mı, iç muhasebeye mi, uyuşmaya mı, direniş öncesi sabra mı, yoksa suç ortaklığına mı? İnsan bazen susarak büyük bir sözü hazırlar; bazen susarak kendi içindeki gürültüyü terbiye eder; bazen susarak başkasının mahremiyetine saygı duyar. Bunlar değerlidir. Fakat insan bazen susarak haksızlığı normalleştirir, korkuyu yayar, çocuklara "hakikati söylemek tehlikelidir" mesajı verir, kurumların çürümesini kolaylaştırır. Sessizlik aynı kelimedir, fakat sonuçları farklıdır. Praksiyom, kelimeye değil, sonuca bakar.

Türkiye gibi tarihsel hafızasında devlet korkusu, aile terbiyesi, cemaat baskısı, bürokratik usanç, ekonomik kırılganlık ve "başına iş açma" öğretisi güçlü olan toplumlarda susmanın praksiyomu daha da önemlidir. Çünkü burada susma çoğu zaman bireysel karakter zayıflığı değil, kuşaklar boyunca öğretilmiş bir hayatta kalma tekniğidir. İnsan daha çocukken hangi cümleyi yutacağını, hangi bakış karşısında gözünü kaçıracağını, hangi büyükle tartışmayacağını, hangi devlet dairesinde sesini kısmak gerektiğini öğrenir. Bu öğrenilmiş susma, toplumu kısa vadede çatışmadan koruyor gibi görünür; uzun vadede ise haysiyet kasını zayıflatır. Sürekli başını eğerek yaşayan insan, bir süre sonra gökyüzünü unuttur.

Fakat burada kolaycı bir "herkes konuşsun, her şey çözülsün" saflığına düşmemek gerekir. Konuşmak da örgüt, zemin, dayanışma, hukuk, hafıza

ve dil ister. Tek başına bırakılan insanın cesareti çabuk kırılır. Bu yüzden susmanın praksiyomu, bireysel kahramanlık kadar kolektif sorumluluğu da düşünür. Bir kişi konuştuğunda onu yalnız bırakmayan aile, okul, kurum, sendika, medya, hukuk düzeni, dost çevresi, mahalle, cem vardır mı? Yoksa herkes önce onu alkışlayıp sonra kenara mı çekilir? Bir toplum, konuşanı yalnız bırakıyorsa, susmayı üreten koşulları da kendisi kuruyor demektir. O hâlde susmanın kırılması yalnız kişisel cesaret meselesi değildir; güvenli tanıklık alanları, dayanışma ağları, haysiyetli kurumlar ve bedeli tek kişinin sırtına yıkmayan kolektif ahlâk gerekir.

Praksiyom burada “cem” fikrini devreye sokar. Toplum nüfus değildir; birbirinin sözünü, yarasını, korkusunu, itirazını ve haysiyetini taşıyabilen canlı bir bağdır. Cem, herkesin aynı düşündüğü kalabalık değildir; insanın hakikat anında yalnız bırakılmadığı ahlâkî çevredir. Eğer bir çocuk soru sorduğunda öğretmen, veli, okul ve mahalle onu koruyabiliyorsa orada cem vardır. Bir kadın konuştuğunda aile, hukuk ve çevre onu suçlamadan dinleyebiliyorsa orada cem vardır. Bir memur yanlışlığı ifşa ettiğinde toplum onu deli, hain, problemlili, nankör ilan etmiyorsa orada cem vardır. Bir yoksul hakkını istediğinde ona sadaka değil adalet diliyle cevap veriliyorsa orada cem vardır. Cem, susmanın kader olmaktan çıktığı yerdir.

Susmanın praksiyomu, dili de yeniden düşünmeyi gerektirir. Çünkü insanlar bazen konuşacak kelime bulamadıkları için susar. Yoksul, yaşadığı şeyi “ekonomik şiddet” diye adlandıramaz; yalnız utanır. Kadın, maruz kaldığı şeyi “duygusal tahakküm” diye söyleyemez; yalnız içine kapanır. Çocuk, başına geleni kavramlaştırılmaz; yalnız sessizleşir. Yurttaş, bürokraside ezildiğinde bunu “haysiyet ihlâli” diye kuramaz; yalnız yorgunluk hisseder. Kavram yoksa deneyim karanlıkta kalır. Heterobilim Okulu’nun görevi biraz da budur: Sesi kısılmış deneyimlere kelime vermek. Kelime, yalnız açıklama aracı değildir; bazen insanın kendi yarasını tanımasını sağlayan ilk lambadır.

Fakat kelime yetmez. Kelime hayata değmelidir. “Hak”, “adalet”, “haysiyet”, “çocuk”, “kadın”, “yoksul”, “vicdan”, “cem”, “sorumluluk” kelimeleri çok

söylenip hiçbir sonuç üretmiyorsa, onlar da gürültülü susmanın parçasına dönüşür. Praksiyom, kelimenin eyleme, eylemin sonuca, sonucun geri bildirimle bağlanmasını ister. Bir okul çocuğun sesini önemseydiğini söylüyorsa, sınıfta soru sormanın güvenli olup olmadığına bakılır. Bir kurum şeffaflıktan söz ediyorsa, yanlış bildiren kişiyi koruyup korumadığına bakılır. Bir devlet sosyal adaletten söz ediyorsa, yoksulun haysiyetini sıraya dizip dizmediğine bakılır. Bir aile sevgiden söz ediyorsa, evin en kırılgan üyesinin korkmadan konuşup konuşmadığına bakılır. Sözün hakikati, sonuçta sınırdır.

Bu yüzden Heterobilim Okulu'nda susmanın praksiyomu, çıplak bir çağrıya dönüşür: Sessizliğini denetle. Her susuşunu kutsama, her konuşmanı da kahramanlık sayma. Nerede susarak koruduğunu, nerede susarak kaçtığını, nerede susarak çürümeye alan açtığını gör. Kendi korkunu inkâr etme, fakat korkunu ahlâk diye pazarlama. Başkasının kırılganlığını teşhir etme, fakat güçlülerin suçunu mahremiyet diye saklama. Çocuğun sorusunu bastırma, kadının itirazını aile düşmanlığı sayma, yoksulun sesini nankörlük diye küçültme, memurun tanıklığını kurum düşmanlığına çevirme, akademisyenin itirazını huzur bozuculuk diye yaftalama. Çünkü bir toplum, hakikat taşıyan sesleri tehlike, konfor taşıyan sessizlikleri olgunluk saymaya başladığında içten içe çöker.

Sessizlik de eylemdir; çünkü insan, dünyaya yalnız eliyle değil, geri çekildiği yerle de dokunur. Nerede durmadığın, nerede bakmadığın, nerede konuşmadığın, nerede imza atmadığın, nerede itiraz etmediğin, nerede çocuğun gözünü görmezden geldiğin, nerede kadının sesini duymadığın, nerede yoksulun mahcubiyetine sırt çevirdiğin, nerede kurumun çürümesini "benim işim değil" diye geçiştirdiğin, hayatın defterine yazılır. Bu defter resmî değildir; ama vicdanın arşivi resmî arşivlerden daha inatçıdır. Orada silinmiş belge yoktur, yalnız hatırlamak istemeyen insan vardır.

Heterobilim Okulu'nun susma meselesine getirdiği esas kırılma budur: Susma artık yalnız kişisel mizacın, geleneksel terbiyenin, dînî edebin,

siyasal korkunun ya da meslekî tedbirin konusu değildir. Susma, sonuç üreten bir toplumsal fiildir. İnsan sustuğunda bile ağın içinde kalır. Aile, okul, devlet, din, medya, akademi, bürokrasi, dostluk, aşk, yoksulluk, çocukluk, kadınlık, yaşlılık bu sessizliklerden etkilenir. Hiçbir susma mutlak biçimde boşluğa düşmez. Her susma bir yere yaslanır, bir şeyi besler, bir şeyi zayıflatır, bir kapıyı kapatır, bir pencereyi açık bırakır. İnsan hangi kapının önünde sustuğunu bilmelidir.

Sonunda susmanın praksiyomu bizi ne bağırgan bir ahlâkçılığa ne de korkak bir sükûnet güzellemesine götürür. Bizi daha zor, daha insanî, daha yakıcı bir yere getirir: Sorumlu sessizlik ve sorumlu söz. Bazen sus, çünkü sözün yarayı büyütecek. Bazen konuş, çünkü susman yarayı görünmez kılacak. Bazen bekle, çünkü acele adaleti incitecek. Bazen hemen müdahale et, çünkü beklemek haksızlığa zaman kazandıracak. Bazen mahremiyeti koru, bazen örtbas perdesini yırt. Bazen dilini tut, bazen bütün bedenle tanıklık et. Ahlâk, bu ölçüyü diri tutma sanatıdır. Bu ölçü kaybolduğunda ya herkes bağıır ve kimse hakikati duymaz ya da herkes susar ve kötülük rahatça yerleşir.

Filozof Kirpi: "Sessizlik boşluk değildir; kimi zaman vicdanın nefesidir, kimi zaman zulmün görünmez imzası."